

**2-КЛАСС
ҮЧҮН
ТАРБИЯЛЫК
САБАКТАР**

2-класс

(жыл бою 34 саат, 4 саат класс жетекчинин ыктыярындагы саат)

№1 сабак

НАМЫС ЖАНА НАМЫСТУУЛУК

Сабактын максаты:

Окуучулар намыстуу болууга намыстуулукка тарбияланышат. Балдардын улуттук намысы ойгонот.

Сабактын жабдылышы:

Ватман, маркерлер, ж.б.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим сабакты «Намыс деген улуу журт» деген темада 5 мүнөттүк эссе жазуу менен баштайт. Каалаган окуучулар жазган эсселерин класста окушат. Жалпы талкуу өткөрүшөт.

“Намыс... Бул адамдын адамдык өлчөмү, анын кишичилик даражасынын бийиктик ченеми”.

Касым Тыныстанов

“Эр энеден төрөлөт, элге кызмат кылат. Баатырды намыс жаратат”.

Торгой

Эл оозунда мындай бир икая айтылып жүрөт:

Күндөрдүн биринде намыс өз кийимин жоготуп койду. Ырахат-жыргалга, байлыкка жана күч-кубатка кайрылып, алардан жоголгон кийимин талап кылды. Булардын бирөө дагы анын кийимин таап берүүгө кудуретсиз эле. Акырында намыстын кийимин өкүнүч менен бушаймандык таап келди.

Намыс – бул адам баласынын эң жогорку сапаты. Ыймандын бир бутагы. Жогорудагы икаяда айтылгадай намысты колдон чыгаргандан кийин, аны кайрадан табуу, аны менен жарашуу кыйын. Канча байлыгың болсо да, эч кимде жок күч кубатка ээ болсоң да, өзүң сезген жыргалга тунуп турсаң да намысыңды кетирип алсаң анда сен адашкан адамсың. Өкүнүч менен бушайман болуу гана сени ошол абалдан чыгарууга жардам бериши мүмкүн. Анткени өткөн ишке өкүнгөн адам аны кайрадан кайталабоого аракет жасайт.

Элибизде сөз бар эмеспи “Эрди намыс, коенду камыш өлтүрөт” деп айтылган. Негизинен намыс эр жүрөк, эркин болууну каалаган, кадыр-баркын бийик сактаган, ата-салтын даңктаган, өзгөлөрдү барктаган адамдардын сапаты болуп эсептелет. Улуу акыныбыз Барпы Алыкулов “Ариет менен намысты алган жигит жакшы экен” деген ыр саптары менен эр жигиттердин намыс-ариятинин, намыстуулугунун бийиктигин баса белгилеген.

Кыргыз эли эр жүрөк, намыстуу баатырларга бай эл. Илгертеден эле алышкан жоосун доого жыккан жигиттер улуттук намысын колдон беришкен эмес. Канчалаган кан күйгөн согуштарда да кыргыз туусунун бийик желбиреп турушу үчүн күрөшүшкөн. Анткени туусу кулаган элдин намыс-арияти төгүлүп, эр

жигиттеринин баштары жер караган. Элдин намысын коргой албаган суу жүрөк деп эсептелишкен.

Төмөндөгү Байдылда Сарногоевдин “Намыстанып” деген ырын окуп көрөлү. Кыргыздардан космосту багындырган космонавт, кыл чокуларды багындырган альпинист, жер бетин гүлзарга айландырган багбан, дүйнөлүк чемпион болгон балбандар саналуу гана. Эмне үчүн мындай ийгиликтерге жетишпейбиз. Жетишкен жагыбызды башкаларга көрсөтүп сыймыктансак болбойбу? Бар болгон күчүбүздү, бар болгон акылыбызды ар-намысыбыз үчүн арнайлычы. Намыстуу адам болууга умтулалычы.

Намыстанып

Кыргыздан кыйын учкуч аз,
Кыл чокуларга чыккыч аз.
Курулуш салган чебер аз,
Ойлонуп тапкан өнөр аз.

Гүл бакча тиккен багбан аз,
Күрөштө чыккан балбан аз.
Футболчу жагы жокко эсе,
Бул жактан начар алгалаш.

Ар иштен мисал келтирип,
Айтсам бар бир топ кемчилик.
Кыйындар чыкчу кез жетти,
Кырк бир жыл мурун телчидик.

Тоолуктун шаарын көрсөк деп,
Дос элдер келет кубанып.
Кыргыздар аз го дегенде,
Кызарып кетем уялып.

Далай иш бүттү колуңдан,
Таланттуу кыргыз жаштары.
Жебиреп сүйлөй бербейин
Жетишкен жагың аз дагы.

Ар-намыс үчүн арналсын:
Жүрөктүн ар бир какканы,
Бар болгон күчтөр бойдогу,
Бар болгон акыл баштагы.

Б.Сарногоев

Ар-намыстын арты ийгилик

Нурзаман жалкоолуктан улам сабакта ар дайым “2” деген бааны алчу. Ал канчалык жакшы окуюн деп аракет кылса да, жалкоолук аны жүгөндөп кое бербеди. Шоктугун айтпа. Классташ кыздары анын жасаган кылыктарынан аябай тажашты. Балдар болсо аны көп өздөрүнө кошкусу келишчү эмес.

Бир күнү класс жетекчиси балдарга шаардагы маданий эстеликтерге баруу үчүн жолдомо алып келди. Бирок алардын ичинде Нурзамандын аты-жөнү жок эле. Муну агайы бала үчүн таасир болсун деп атайын жасаган эле. Ыза болгонунан “Мен эмне үчүн барбайм?” деп класс жетекчисинен сурады. Мугалим аны башынан сылап, эркелетип: “Нурзаман, бул жолдомо жүрүш-турушу, кыздарга, мугалимдерге жасаган мамилеси аябай жакшы балдар үчүн экен. Сенин ал жерге баргандан кийин тартибинди жакшы кармай албасыңды эске алышканбы, жолдомого атыңды киргизишбептир. Балким жакшы окуп, тартиптүү болуп калсаң кийинчерээк барарсың?” деген таасирдүү сөзүн айтат.

Мына ушул окуядан кийин Нурзаман тез эле башка адам болуп чыга келет. Себеби ал: “Эмне үчүн мен башкалардай боло албайм? Жакшы окуганга, тартиптүү жүргөнгө, мугалимдерге жакканга менин деле мүмкүнчүлүгүм бар да. “5” деген баа менин күндөлүгүмдө турса жарашпайбы? Эмнеге кыздар, досторум мени жактырышпайт десе....” деп аябай намыстанат. Ар-намысынын күчтүүлүгүнөн ал тез эле өзгөрөт. Көп ийгиликтерге жетишип, сүйүктүү досторду таап, классташ кыздарына жагып, мугалимдин мактоо сөздөрүн уга баштайт. Нурзаман ар-намыстын арты ийгилик алып келерине чындап ишенет.

№2 сабак

АДАМЗАТТЫН АЗЫГЫ КИТЕП

Сабактын максаты:

Балдардын китеп окууга болгон кызыгуусу артат. Китепти сүйүүгө, китептен таасир алууга үйрөнүшөт. Ак ниет, билимдүү болууга тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы:

Ар түрдүү багыттагы китептер, ватман, маркерлер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим балдардан китептин пайда болуу тарыхы жөнүндө маалымат суроо менен сабакты баштайт. Кимдин кандай темадагы китептерди окугусу келерин, эң акыркы окуган китеби, андан алган таасирлери жөнүндө да маалымат алат.

23-апрель – китеп күнү

Эсиңиздеби, биринчи жолу мектеп партасына олтуруп, мугалимиңиз колуңузга «Алиппени» карматканы; кооз сүрөттөр жана бейтааныш тамгалар; үйүңүзгө дегдеңдеп чуркап келип бардыгына мактанып, жетине албай турганыңыз?..

Китеп ар кыл маалыматтарды өзүнө камтып, эски менен жаңыны, улуу менен кичүүнү, эл менен элди бириктирүү касиетине эгедер. Китепти кеңешчи, ишенимдүү дос десе да болот. Шекспирдин трагедиялары, Сервантестин «Дон Кихоту», Гетенин «Фаусту», Пушкиндин поэзиясы «түбөлүктүү жандоочулар» деген наамга бекеринен арзыбаган чыгар. Ар бир муун өзүнө ачылыш жасап, жашоосунда кайра-кайра аларга кайрылып турат. Буга Нобель сыйлыгынын лауреаты Герман Гессе толугу менен кошулуп, кайра окууну чыгармачылык деп билип, адамдын рухний дүйнөсүн көтөрө турган сапатын жогору баалаган. Ал эми араб жазуучусу Аббас Махмуд аль-Акад: «Бир сыйрадан эки китепти окуганыңа караганда, бир китепти эки сыйра окуп чыкканың терең жана маанилүү», - деген. Бирок, кийинки учурда кайталап окуганды мындай кой, өмүрү колуна китеп кармап көрбөгөндөрдүн саны арбыды. 1995-жылы Парижде болуп өткөн ЮНЕСКОнун генералдык конференциясында ушул маселе козголуп, китептин баркын көтөрүү, адамзаттын маданий жагына социалдык жактан жетилүүсүнө салым кошкон адамдардын эмгегин баалоо максатында, 23-апрель «Бүткүл дүйнөлүк китеп жана автордук укук күнү» деп кабыл алынган. Бул дата жөн эле тандалып алынган эмес, дал ушул күнү дүйнөлүк адабияттын дөө-шаалары: Сервантес, Шекспир жана Инка Гарсиласо де ла Вега каза болгон; Морис Дрюон, Х.Лакснесс, Владимир Набоков, Мануэль Мехиа Вальехо сыяктуу атактуу акын-жазуучулар жарык дүйнөгө келишкен. Ал эми 2-апрелди – атактуу жомокчу Ханс Кристиан Андерсендин туулган күнүн дүйнө эли «Балдарга арналган китеп күнү» катары белгилешет.

№3 сабак

ЖОЛДО ЖҮРСӨҢ, САК БОЛ!

Сабактын максаты:

Окуучуларга жолдо жүрүүнүн эрежелерин үйрөнүшөт. Шаардын, айылдын көчөлөрүндөгү жол эрежелерин үйрөнүшөт. Балдар өзүн-өзү сыйлоого, тыкандыкка, тактыкка, улууларды сыйлоого, кыраакылыкка тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы:

Светофордун макети, жол белгилеринин үлгүлөрү жана керектүү адабияттар.

Сабактын жүрүшү:

а) уюштуруу;

б) мугалимдин аңгемеси:

Балдар, бүгүн биз тарбиялык сабагыбыздан «Жолдо жүрсөң, абайла!» деген темада сабак өтөбүз. Азыркы мезгилде техниканын өнүккөндүгүнө байланыштуу атайын жолдор, машина жолдор да абдан да көп. Кыргызстандын бардык булуң-бурчуна авто жолдор салынган. Ал эми бул жолдордо жүрүү үчүн атайын эрежеге баш ийүү керек. Айрыкча кыймыл көп болгон шаарда жүрүү үчүн төмөнкү эрежелерди эске тутуп, тротуар менен басып, бир аз оң жагына жакын жүрүү керек. Эгер тротуар жок көчө болсо, анда жолдун сол жагы менен транспорттун кыймылына каршы жүрүү керек. Светофордун сигналына баш ийүү шарт. Көчөнүн бир жагынан экинчи жагына светофордун жашыл жарыгы күйгөндө гана же жол кыймылын жөнгө салгычтын сигналына карап гана өтүү керек. Көчөдөн жөө кишилер баскан жер менен өт, эгер ал жок болсо, эки жолдун кайчылашкан жеринен түз басып өт. Көчөнүн бир жагына өтүүдөн мурда эки жагыңды жакшылап карагын, ал үчүн адегенде сол жагыңды, жолдун ортосуна келгенде оң жагыңды карагын. Автобустан же троллейбустан түшөрүң менен көчөнүн аркы бетине «өтөмүн» деп ашыкпа! Эгерде өтө турган болсоң, келе жаткан транспорту билиш үчүн артыңды карагын. Эгерде өйдө-төмөн жүрүп жаткан транспорттор көп болсо, өзүңдөн чоң кишилер менен биргеликте өт.

Көчөдөн өтүп бара жатканда оң жаккы бурулушка сак болгун, анткени түз келе жаткан транспорт кээде оң жакка бурулуп кетиши мүмкүн. Мындай учурда алар кичине фараларын жандырып белги берет. Коньки же велосипед менен жүргөндө өтүп бара жаткан машинанын артына жабышып ойноо жөнүндө ойлобогун, ал абдан зыян. Келе жаткан машинанын алдынан жүгүрүп өтпө, сен бул туура эмес кылыгыңды эрдик деп түшүнбөгүн. Андан жалаң гана сен жапа чекпейсиң, шофер каттуу жаза алат. Ата-энеңди чоң кайгыга саласың. Эгер сен кокустан машинаны көрсөң ордундан жылба, машина сени айланып өтөт. Ата-энеңден уруксат болгондо гана өз алдыңча транспортко түшүү керек. Кандай транспорт менен кайсы жерге барарыңды анык билгин.

Мектеп жашындагы кенже балдар автобустун алдыңкы эшигинен кире алышат. Машина же автобуска түшүп жатканда түртүшүүгө болбойт. Автобустун ичинде балалуу аялды же карыган кишинин кирип келгенин көрсөң ошол замат ордунду бошоткун. Эгер кишилер келген аялдамага түшүшпөсө сени өткөрүп коюусун сурангын. Автобустун же троллейбустун эшиги автоматтык түрдө

жабылгандыктан түшөөрдө, кирээрде абдан сак болгун, жол эрежелерине так болгун.

Шашкалак

Адат күтпөй башкараак,
Жүрүп дайым шашмалап.
Асан ысмың өзгөрүп
Атка кондуң шашкалак.

Өтмөк элең көчөдөн,
Итиң менен жарышып.
Селейишти далай жан,
Сени көрө калышып.

Бутар басып тормозду,
Рулга кол карышып.
Машиналар күү менен,
Кете жазды кагышып.

Ай шашкалак, шашкалак,
Жүрсөң боло сак карап.
Кош айтып бул өмүрдөн,
Кала жаздың таш жалак.

Жол китеп

Түшпөсүн түк колуңдан,
Чыкпасын түк оюңдан.
Түркүн түстүү белги бар,
Жол бойлото коюлган.

Күндүзбү же кечтеби,
Эл уктаган кездеби.
Окуй бер бул жол китеп,
Ачык турган беттери.

Олку-солку болбо көп,
Мындай китеп жолдо көп.
Турат сага эскертип,
«Түз бас», «оңго», «солго» деп.

№4 сабак

ЖАЛКООЛУК – ЖАМАН ЖОРУК

Сабактын максаты:

- Окуучулар жалкоолук жөнүндө түшүнүккө ээ болушат.
- Жалкоолук жаман адат экендигине ынанышат.
- Жалкоолуктун маанисин түшүнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Төкмө акын Аалы Туткучевдин фотосу, “Жалкоолук” деген ырынын тексти, DVD, диск.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим окуучулар менен биргеликте “Жалкоолук” деген сөзгө кластер түзөт. Жалкоолук тууралуу окуучулардын ойлору угулат, класста талкууланат.

2-кадам: DVD аркылуу окуучулар А.Туткучевдин “Жалкоолук” деген ырын угушат.

3-кадам: Окуучуларга ырдын текстти таркатылат. Алар ырдалып жаткан учурда кошо ээрчип текст менен таанышышат.

4-кадам: Бир уктурулуп бүткөндөн кийин окуучулардан пикирлер суралат. Сууроолорго жооп беришип, жалпы класста талкуу уюштурулат.

5-кадам: Класс жетекчи сабакты жыйынтыктайт.

Жалкоолук

Маасысы жок кепиччен,
Жуурканга башын бекиткен.
Жан багып мештин түбүндө,
Жатып алып жеп-ичкен.
Чак түшкө чейин ойгонбой,
Чакырган жерден кечиккен.
Ток урган жандай секирип,
Той десе, чуркап жетишкен.
Жаштар укса, айтайын
“Жалкоолук” деген кесиптен.
Таш баканын үстүнө
Минип алган жалкоолук.
Уясына үлүлдүн
Кирип алган жалкоолук.
Эшигин ачпай эмгекке,
Илип алган жалкоолук.
Периштени укпай, шайтандын
Тилин алган жалкоолук.
Өткөрүп бекер, жаштыктын
Күнүн алган жалкоолук.
Сөңгөгүн коюп, өмүрдүн
Гүлүн алган жалкоолук.
Намаздан беш маал эринип,

Динин алган жалкоолук.
Аны сүйгөн адамда
Анча эмес болот ден соолук.
Төшөктөн турбай уктасаң,
Төрүндөн бакыт, кут качат.
Каалабай эмгек кылышты,
Каалаган жакка бут басат.
Аңгыча достор табышып,
“Алып ий” деп кагышып,
Мурунга пияз жыттатат.
Илээнди жүрүп, жалкоолук
Ичкилик менен жупташат.
Акылын укпай “колхоз” деп,
Атасы менен мушташат.
Шапкесин бутка кийгизип,
Шайтандын ою ишке ашат.
Аңгыча жалкоо атыңа
Алкаш наамы учкашат.
Коңурбайды жеңгенсип,
Коңурук тартып уктатат.
Кутулган кандай ырахат
Куруган уйку илдеттен!
Түгөнбөс, бүтпөс уйкунун
Түбүнө түшүп ким жеткен?
Көз ачпай өтөт өмүрүң,
Көп окуп, көптү билбестен.
Башыңа келсе шум ажал,
Барбайм деп кайда качасың?
Топурактан жаралдың,
Топуракка батасың.
“Кыямат кайым” болгончо
Кыймылсыз уктап жатасың.
Тириүүлүктө уйкуңдун
Түгөткөн болсоң запасын.
Намазың жок окуган,
Тозоктун күйгөн отунан
Башыңды кайда катасың?
Жалкоо эркек ордуна
Жакшылап баксаң бир уйду,
Айран, сүт, каймак, май менен
Ач кылбай багат бир үйдү.
Эринип эмне табасың?
Элиңе кантип жагасың?
Пайдасыз, зыянга айланса,
Бага албай катын-баласын,
Көкүрөк керип пайда жок,

Көк уйча болбой каласың.
Жалкоолук менен жакырлык
Жакындар болот тамырлаш.
Жалкоолук болсо агасы,
Жакырчылык – карындаш.
Жалкоолонсоң, жакырлык
Артыңан жетет бат эле,
Аралыгы жарым жаш.
Максатты койгон кишилер
Эч качан жалкоо болушпайт.
Максаты жок илээнди
Жалкоонун санын толуктайт.
Багыты жок андайлар
Баштарын эч бир оорутпайт.
Жүрөктө жалын барында
Жүгүрүп бутун жоорутпайт.
Карылык каршы жеткенде,
Кайран жаштык өткөндө,
Кайгырып ыйлап солуктайт.
Убакыт созбой эмгек кыл,
Ушул кез эртең жолукпайт.
Максаты жок кишилер
Дарбазасыз футболдой,
Багыттап топту теппейсиң,
Баш аламан бут чоймой.
Бар күчүң коройт, тепкениң
Бир дагы голго туш болбой.
Максаты бар азамат
Мергенчи аткан жебедей
Кадалат таамай жамбыга,
Каршы учкан желди кенебей.
Жетиш үчүн максатка,
Мезгилге жабыш кенедей.
Козголбой жатсаң, жалкоолук
Кол-бутту байлайт желедей.
Чыга албасаң желеден,
Чымынсың анда, эр эмей.
Тентибей, элге кызмат кыл,
Тең болсун десең телегей.
Адал болсун ыйманың,
Ак болсун элге кылганың,
Алдейин сүйгөн энедей.
Жата берсең эринип,
Жамбашыңды талытат.
Кан чуркабай денеңе,
Канча көп оору жабышат.

Жаш туруп денең морт болсо,
Жаштыгың нени жарытат?
Отузда орок орбогон,
Кыркында кылыч чаба албайт.
Эл-жерин багыш кайдагы,
Багылбай катын, балдары,
Өз жанын дурус бага албайт,
Кытайдан келген товардай,
Кыздарга жөндөп жага албайт.
Жалгыз айтар жообу бар,
Заманды оор деп жамандайт.
Кубалап душман атпаган,
Кытайга үркүп качпаган,
Тынччылык ушул заманды айт.
Алланын берген өмүрүн,
Акыл-эс менен пайдалан.
Наристелер канча өтгү,
Төрөлгөн күнү жайраган.
Дени сак, күчү бар туруп,
Эрингендерге арданам.
Эч кимге тийбес зыяны
Максатың болсун кармаган.
Бел жооруткан иш бизден,
Берекеси Алладан.
Издесек болот бейишти
Эненин таман алдынан.
Толготуп бизди төрөгөн,
Тогуз ай багып кардынан.
Жонуңа жөө көтөрүп,
Меккеге барып келсең да,
Кутулбайсың карзыңан.
Анда кантип кутулдук
Ааламды түгөл жараткан
Алла Таала парзынан?
Кутулууга алардан
Куруган өмүр адамда аз,
Жаннатта бизге нур болчу,
Жакшы ишибиз андан да аз.
Өлүмдөн кийин чын дүйнө,
Өтсө өмүр, кайра жаралбас.
Аракет кылып жатпоого,
Карыздын баарын актоого
Жетишсек экен замандаш!

Аалы Туткучев

Тарбиялык сабакты жыйынтыктоо:

Мугалим жалкоолук жөнүндө өз пикирин билдирип ырдын маанисин чечмелеп берет. Үйгө тапшырма катары “Жалкоолук” тууралуу эссе жазып келүүгө тапшырма берилет.

№5 сабак

КЫРГЫЗСТАН БИЗДИН МЕКЕНИБИЗ

Сабактын максаты:

Окуучулар мекендин ыйыктыгы жөнүндө түшүнүккө ээ болушат. Мекенге болгон аяр мамилени үйрөнүшөт. Мекенди даңазалаган тексттер менен таанышышат.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин лекциясы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим окуучуларга Кыргызстан жөнүндө маалымат берет. Кыскача баяндама жасайт.

1-кадам: Мугалимдин лекциясы.

Кыргыз жери - бийик жер,

Кырда ойногон кийиктер.

Ар чокусун карасаң –

Ак калпактуу жигиттер.

С.Жусуев.

Кыргыз эли тээ кылымдарды карыткан, уюткулуу улуу журт. Чокусу асман тиреген, кен байлыкка толгон Алатоосу, бейиштин төрүндөй болгон кооз табияты менен сыймыктана алат. Мына ошол бийик аска-зоолор кыргыз элин чеп сыяктуу эчен душмандардан коргоп келген. Жеринин көркүнө көрк кошкон Ысыккөл, Соңкөл, Чатыркөл ж.б. майда көлдөрү жүздөп саналат.

Кут даарыган жергебиздеги сан миндеген өзөн-суулар, керилип жаткан салкын төрлөр, сан байлыкка толгон чытырман токойлору, адамга жакын кайберендери биздин байлыгыбыз болуп эсептелет.

Улуу тоонун койнун мекендеген ата-бабаларыбыз байыркы улуулук, тазалык, бийиктик сыяктуу түшүнүктөрүн асман тиреген чокулары менен байланыштырган. Мындай тоо кыргыздарда улуу чоку Хантеңири болгон. Аны эзелки замандан бери эле ыйык тоо катары эсептешкен.

Көптөгөн оош-кыйыш замандарды башынан өткөргөн кыргыз эли адамдык аруулугун, кең пейилдүүлүгүн, айкөлдүгүн, меймандостугун бүгүнкү күнгө чейин чып-чыргасын коротпой сактап келди. Кыргыз эли илгертеден эле канатташ, ичкен ашы бирге табакташ башка улуттун өкүлдөрү менен дилдеш, санаалаш болуп бирге конуп келишкен. Ынтымак ырашкерлигин, улуттун абийирин баарынан жогору коюп, кыргыз деген улуу атты өчпөс легендага айландырууга өбөлгө түзүшкөн. Кайсыл улут менен алака түзүп жашабасын, өздөрүнүн салт-санаасын, нарк-насилин, улуттук жөрөлгөсүн, эң негизгиси эне тилин унуткан эмес. Кийинки урпактарга мурас катары таберик кылып калтырып келишкен.

Айкөл Манас бабабыздын басып өткөн жолунан эле чоң өрнөк алсак болот. Манас баатырдын кыйынчылык күндөрүн тең бөлүшкөн 40 чоросу да ар кандай

улуттун өкүлдөрүнөн болгон. Мисалы эң жакын чоросу, эмчектеш болгон жан кыйышпас досу Алманбет да кытай улутунан болгон. Өзүнүн дининен, ата-энесинен кечип, кыргыз жергесин, Манас баатырды арка бел тутуп качып келген Алманбетти бооруна кысып, минген атын тартуулап, бир тууган тутунушунан баатырдын айкөлдүгүн, адамдык сапатынын улуулугун байкоого болот.

Бир даанышмандан:

-Кайсыл адам, кайсыл улут мыкты? – деп сурашыптыр. Баягы даанышман эки колуна жерден топурак уучтап алып:

-Мына ушул эки колумдагы топурактын кайсынысы жакшы? – деп сураптыр. Андан соң эки колундагы топуракты бири-бирине кошуп туруп мындай дептир:

-Эки колумдагы топурактын бири-биринен айырмасы жок болгон сыяктуу эле, бардык калк, улут бир-бирине ынак бурадарлар.

5 миллион калкы бар Кыргызстанда бүгүнкү күндө 80 ден ашык улут мекендеп жатышат. Алар өз тилин, салтын, тутунган динин сактап келишет. Бул да болсо кыргыз улутунун айкөлдүгү. Башка улутка кысым көрсөтпөй, ынтымакта жашагандыгы. Чет өлкөдөн келген бөтөн улуттун өкүлдөрү күндөн күнгө көбөйүп, айрыкча жаштары өз билимдерин Кыргызстандагы жогорку окуу жайларда улантып жатышат. Алар үчүн мамлекет тарабынан ыңгайлуу шарттар түзүлүп, эң негизгиси кыргыз элинин меймандос, жакшы мамилелери көрсөтүлүп жатат. Биздин байлыгыбыз достукта, биримдигибиз ынтымагыбызда. Ошондуктан кыргыз жаштары, “Кыргызстан – жалпыбыздын мекенибиз” аттуу ураанды дайыма жадыбызда сактайлы, ата салтын, улуттун менталитетин унутпайлы.

2-кадам: Окуучулар текст боюнча суроолорго жооп беришет.

Суроолор:

1.Ата-бабаларыбыз улуулук, тазалык, бийиктик сыяктуу түшүнүктөрүн кайсы чоку менен салыштырышкан, эмне үчүн?

2.Манас баатырдын Кытайдан качып келген жан кыйышпас досу ким болгон?

3.Кыргызстанда бүгүнкү күндө канча улуттун өкүлдөрү жашашат?

4. Мекениңдин сени суктанткан жактарынайтып бере аласыңбы?

5.Кайсыл улуттан дос күткүң келет?

3-кадам: Залкар ойлорду талкуулашат.

Залкар ойлор

Ким башка улутка акаарат келтирип,
сөксө, анда ал өз улутунун аймагы.

Р. Гамзатов

Достук – алтындан да кымбат.

Башкаларга жарыгыңды чачсаң,
Алар дагы сага жарыгын чачат.

Достуктун башаты ишеним.

Достуктун жолу улуу.

Кыргыз – бабам,

Казак – канатташым,
Тажик – тагдырлашым,
Өзбек – өз элим.

(Элден)

Үйгө тапшырмалар:

1. “Кыргыз эли – айкөл эл” деген темададилбаян жазгыла.
2. Залкар ойлорду окуп, ар бирин талдагангааракет жасагыла.

№5 сабак ТУЗ ТАТКАН ЖЕРИҢЕ КЫЯНАТТЫК КЫЛБА

Сабактын максаты:

Окуучулар адептүү, бирөөнүн акын жебеген инсан болууга тарбияланышат. «Бир күн туз таткан жериңе миң күн салам» деген макалдын тегерегинде талкуу уюштурушат. Жомоктун негизинде кыянаттык кылбоого тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы:

Жомоктун негизинде тартылган сүрөттөр, ватман, маркер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим окуучулардан «Кыянат» деген сөз жөнүндө маалымат сурайт. Берген жоопторун ватманга кластер түрүндө улам жазып турат. Андан соң «Туз таткан жериңе кыянаттык кылба» деген жомокту окуп берет, мүмкүнчүлүк болсо окуучулар өз алдынча окушса жакшы натыйжага жетишүүгө болот.

Туз таткан жериңе кыянаттык кылба

Кадимки заманда бир улуу жана адил падыша болгон экен. Ал ар бир сөзүн жана амалын адилеттүүлүк менен аткарып, өз элине кайрымдуу болуптур.

Күндөрдүн биринде таң эрте падышага казынага ууру түшкөнүн кабар кылышат. Ал увазирлери менен окуя болуп өткөн жерге жетип барат. Казынага жер түбүнөн жол казылган, бардык алтын жана кымбат баалуу буюмдар каптарга салынган, бирок эч нерсе уурдалбаган экен. Падыша айраң болуп казынаны текшертсе, чындыгында эле эч нерсе жоголбоптур. Таң калган падыша мындай дептир:

“Ушунча күн казынага жол казып жетип келген киши эч нерсе албаса? Мунун себеби эмне?” Бул окуяга баары айраң. Ошондо падыша жар чакыртып мындай дейт: “Ким ушул ишти кылган болсо күнөөсүн кечтим. Бирок эч нерсе уурдабаганынын себебин айтып берсе болгону”.

Арадан үч күн өтүп падышанын алдына бир жигит келиптир. Анын адептүүлүгү жана жылдыздуу жүзү падышага жагыптыр. Жигиттин жөнүн сураганда ал мындай дептир:

-Падышам, алгач мен күнөөкөрдүн бир кашык канын кечиңиз. Сиздин казынаңызга уурулукка кирген менмин. Себеби муктаждык мени ушуга мажбур кылды. Негизи ууру эмесмин, кесибим соодагер. Бар мал-мүлкүмдү алдырып кембагал болуп калдым. Мусаапырмын, соодагерликтен башка кесибим жок. Ойлоп-ойлоп казынаңызга уурулукка түшүүгө баш байладым, бир нече күн жерди казып казынаңызга кирдим. Бар байлыгыңызды капка салдым. Карасам жерде бир ак нерсе туруптур. Эмне экен бул деп жыттап жана татып көрдүм. Билсем, туз экен. Ошондо атамдын насааты эсиме түштү: “Туз таткан жериңе кыянат кылба!” деген. Мен ошончо жер казган аракетимден кечип казынадан чыгып кеттим.

Падыша сүкүт сактап мындай деди:

-Уккула эй увазирлерим! Ушул жигит бир жалам туз үчүн мага ак экен. Бүгүндөн баштап ушул бала мага уул жана мураскор, менден кийинки так мураскору да ушул. Себеби канча жылдар тузум жана жайыл дасторконумдун меймандары мага канча кыянат кылышты. Туз акы канчалык улук экендигин ушул жигиттен үйрөнгүлө, өрнөк алгыла.

№7 сабак
БИРӨӨНҮН БУЮМУНА УРУКСАТСЫЗ
ТИЙҮҮ – АДЕПСИЗДИК

Сабактын максаты:

- Окуучулар уруксат суроо адебин үйрөнүшөт;
- Урулуктун акыбети кандай болору жөнүндө билишет;
- Бири-биринин пикирин баалоону үйрөнүшөт;
- Кантип уруксат суроонун эрежелерин иштеп чыгышат;
- Адамдардагы жакшы сапаттарды баалоого көнүгүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Окуучуларга таркатылуучу темага байланыштуу “Эгиздер” деген жомоктун тексти, ватмандар, маркерлер.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим сабакты “Сезим жана ой” деген атайын көнүгүү менен баштайт. Бул көнүгүү окуучулардын сезим жана ой арасындагы байланышты түшүнүүлөрүнө жардам берет. Ар бир окуучуга төмөндөгүдөй таркатма таркатылат:

1-таркатма

1.а. *Велосипедиңерди тээп көчөгө чыктыңар. Бул убакта бир бала силерге “Эй, велосипедимди уурдаба, ордуна коюп кой” деп кыйкырды.*

Сезим .....

б. *Силер токтоп, тиги балага велосипед аныкы эмес, силердики экенин айттыңар. Бала велосипедди жакын келип карап, “кечирип кой, меники экен деп ойлогом, башка экен. Мен велосипедимди эки жыл акча чогултуп, жаңы эле алгам” деди.*

Сезим .....

2. а. *Чоң дүкөндөсүңөр, бир аял катуу басып келатып ура коюп сыртка чыгып кетти, силер болсо жерге тоголонуп түштүңөр.*

Сезим .....

б. *Бир нече мүнөттөн кийин бирөө силерге азыркы аялдын баласын тез жардам менен ооруканага алып кеткенин айтты.*

Сезим.....

3. а. *Мектептин коридорунда баратканда башка класста окуган бир кыз менен сүзүшүп калдыңар. Кыз силерге “Көзүңдү карабайсыңбы, келесоо” деп катуу кыйкырды.*

Сезим.....

б. *Эртеси күнү бул кыз силерден кечирим сурап, кечээ бир экзаменге абдан жакшы даярданганына карабастан начар баа алганын, ошон үчүн абдан капа болгонун айтты.*

Сезим.....

Көнүгүүнү уюштуруу процесси:

1. Окуучуларга текстер таркатылат;
2. Окуучуларга текстте берилген ар бир абал учурунда боло турган сезимди бош калтырылган жерге жазуулары айтылат;

3. Жооп берүү иши бүткөндөн кийин окуучуларга берген жоопторун класстагылар менен бөлүшүүсү айтылат;

4. Төмөнкү суроолор менен кайрылып, баарлашма башталат:

✓ Сезимдериңер абалдарга жараша өзгөрдүбү? Эмнеге?

✓ Бардыгында бир эле абалда бирдей сезимдер болдубу? Кээ бирөөлөрдүн ошол эле абалда башкача сезимдерди сезүүсүнүн себеби эмне болушу мүмкүн?

✓ Алгач ирет бир сезимди туюп, кийинчерээк бул сезимди пайда кылган окуя тууралуу жаңы маалыматтар алганыңызда бул сезим өзгөргөн учурлар болдубу? Буларды биз менен бөлүшкүңөр келеби?

✓ Бир сезимди өзгөрткүңөр келгенде колуңардан келген нерсе барбы? ¹

Көнүгүүдөн кийин мугалим окуучуларды 2 топко бөлүп, ар бирине ватман, маркер берет. Эки топ тең **“Уруксат суроо адебин”** иштеп чыгышып, бирден өкүл презентация жасайт. Класста талкуу жүргөндөн кийин атайын текст таркатылып, окууга көрсөтмө берилет.

Текст:

Эгиздер

Бар экен, жок экен, кайсы бир шаарда, кайсы бир аймакта эгиз бир туугандар болгон экен. Ал экөө бири-бирине куюп койгондой окшош болуптур. Айрыкча экөө бири-биринен эч калбай, кайда барса чогуу басып, бир нерсени жесе чогуу жешчү.

Бир күнү ушул эгиздер шаар сыртындагы кандайдыр бир көлмөгө барышып, ошол жерде жуунмакчы болушат. Бирок бул көлмө жөн эле көлмө эмес болчу.

Ошентип экөө көлгө жуунушат. Эң кызыгы алар жуунгандан кийин бир саамга эстерин жоготуп шалдырап жатып калышат. Анан бир убакта кайра эстерине келишкенде таптакыр башка ааламда, тактап айтканда бир чоң шаарда болуп калышыптыр.

Бул шаар туш-тарабы ажайып кооздукка бөлөнгөн, шумдуктуу чоң шаар болчу. Кайда карасаң баары таптаза, бардыгы ирети менен жайгашып, анан калса көркөмү көздү уялткан бийик-бийик имараттар да бар экен. Ошондой эле шаардын жашоочулары да бир башкача эле. Шаардын ар кайсы жеринде дүйүм тамак, мөмө-жемиштер ачык эле такталардын үстүндө, себеттерде салынуу турат. Кайтарган бир да жан жок. Туш-тарапта беймарал басып жүргөн бул шаардын тургундары да бул экөөнөн аябай өзгөчөлөнүп турат экен. Кээ бири аябай чоң болсо, кээ бири аябай кичине. Кээси шуулдап учуп жүрсө, кээси жер менен зымырап чуркап жүрөт. Кыскасы эгиздер мурда-кийин такыр болуп көрбөгөн ушундай укмуш өлкөгө туш болушту. Эгиздердин шилекейи чууруп, тамактардан жегилери келди. Анан бир маалда эгиздердин бири:

-Кое турчу. Бул жердеги бардык нерсенин ээси бар болуш керек. Ошолорду табалы, - деди.

Экинчиси аны таң кала карап:

-Эмнени айтып жатасың? – деп сурады.

-Сенин оюңча ушунча мал-мүлк, дүйүм тамак, жалтыраган кооз имараттар өзүнөн-өзү эле ушинтип тизилип, жайнап жатып калды дейсиңби? Албетте, булардын ээси бар да, анан да алардын баарын бири-бирине аралаштырбай башкарган башчысы да бар, - деди беркиниси ага түшүндүрүп.

---

¹ Сердар Эркин. Мектептерде группалык жолдоо иш-чараларынан мисалдар. –Б.: 2002, -50-б.

-Койсоңчу, ар кайсыны айта бербей. Кел андан көрө батыраак курсакты тойгузуп, шаарды кыдырбайлыбы, - деп кежирленди бирөөсү.

-Жок! – деп берки кесе айтты да, сөзүн улап:

-Булардын баарынын ээсин табуу керек. Анан бул шаардын эрежелерин билбей туруп эч нерсеге тийүүгө болбойт. Бул жердин башкаруучусун таап, ал-абалды билмейинче эч нерсеге тийбегенибиз оң.

-Эй, эмне кыласың башчысын таап? Алдыбызда турат го баары жер жайнап, - деп көздөрүн бакырайтты бирөөсү.

-Жок. Мен ушул нерсенин баарынын ээси келип, анан алгыла демейинче эч нерсеге тие албайм. Ар бир жердин өз эрежеси бар. Биринчи ошону билишибиз керек! – деди беркиси.

-Анда бар, сен биле бер! Мени кармаба! – тамакка жулунганы.

Ошону менен бири-бирине келише албаган эгиздер өмүрүндө биринчи жолу эки ача жолго түшүштү. Канча айтса да болбогон түгөйүн таштап, беркиниси шаардын башчысын издеп жөнөдү.

Арадан көп күндөр өттү. Шаар башчысын издеген эгиздин шериги акыры максатына жетип, башчыны тапты да, бул шаарга адашып келип калганын айтты. Башчы ага боор ачып, каалашынча жүрүүгө уруксат берди. Айрыкча элине аны конок катары жарыялап, кимге жолукпасын сыйлап, урматтап туруусун буюрду. Ошону менен ал каалаган жагына басып, ээн-эркин жүрүүгө мүмкүнчүлүк алды.

Ошентип күндөр өтө берди.

Бир күнү ал шаар аралап жүрүп баягы кежирленген түгөйүн көрүп калды. Байкуштун кебетеси кетип, кимдир бирөөгө кул болуп жүргөн экен. Көрсө ал барып эле бирөөнүн тамак-ашын уруксатсыз жей баштаптыр. Анан аны тамак-аштын ээси келип аны кармап алган экен. Натыйжада бул шаардын эли өз мыйзамын бузган ууруну кармап, бирөөгө кул кылып беришет экен.

Мына ушинтип ынтымаксыз эгиздер эки жакта жашап калышыптыр. ²

Мугалимдин суроосу:

1. Эмне үчүн эгиздердин бирөөсү тамак-ашты жегенден баш тартып, шаар башчысын издеп жөнөдү?

2. Ачкалыктан өлгөнү жаткан киши ээсинен сураш керек эле деп алдындагы тамактан баш тартканын кандай түшүнөсүңөр?

3. Анча-мынча арзыбаган нерсени ээсинен сурап отурбай эле пайдаланса боло береби?

4. Эгиздердин кайсынысынын жасаганын туура деп эсептейсиңер?

5. Бирөөгө кул болгон жигиттердин бирөөсүн ууру деп эсептөөгө болобу?

6. Жомоктон кандай тарбия ала алдыңар?

Жогорудагы суроолорго жооптор угулуп, текст боюнча жалпы талкуу жүргүзүлөт. Ар бир окуучунун жообун кубаттап, айрым пикирлерге комментарий берилиши шарт.

Сабактын жыйынтыгында окуучулар сабактан алган таасири тууралуу беш мүнөттүк эссе жазышат.

---

² Даярдаган: Сезгин Яхйагил. Которгон Уулбүбү Кутманова. Сырдуу икаялар. –Б.: «AvrasyaPress», 2014, -10-б.

№8 сабак

ЖАКШЫЛЫКТЫН АКЫБЕТИ – ЖАКШЫЛЫК МЕНЕН КАЙТАТ

Сабактын максаты:

- Жакшылык жасоонун акыбети кандай болорун билишет;
- Жакшылыкка жакшылык кылыш керек экендигин түшүнөт;
- Адилеттүүлүк тууралуу түшүнүк алышат;
- Бирөөгө кандай мамиле жасалса, өзү да ошондой мамиле күтүүнү үйрөнүшөт;

- Мээримдүүлүк, боорукерлик, кең пейилдүүлүк сапаттары калыптанат;
- Себепсиз эле адамдарды күнөөлөбөш керек экендигин түшүнүшөт;
- Адамдардагы жакшы сапаттарды баалоого көнүгүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Ватмандар, маркерлер, А4 форматындагы кагаздар, түстүү карандаштар. Окуучуларга таркатылуучу темага байланыштуу “Адилеттүүлүктүн чылбыры” деген текст.

Сабактын жүрүшү:

Сабактын башталышында мугалим ар бир окуучуга бирден А4 форматындагы кагаз, түстүү карандаштарды таратып берет.

Окуучулар жакшылыктын, адилеттүүлүктүн, боорукерликтин, мээримдүүлүктүн символун сүрөт аркылуу кагазга түшүрүшөт. Өз эмгектерин презентациялашат.

Мугалим сабакты “Бир табак сезим” көнүгүүсү менен баштаса да болот. Бул көнүгүү окуучулардын өз сезимдерин билүү деңгээлдерин жогорулатууга жана башкалардын сезимдерин урматтоо түшүнүктөрүнүн түптөлүшүнө жардам берет.

Көнүгүүнү уюштуруу процесси:

1.Кагаз табактарды окуучуларга таратыңыз жана табактардын бирөөнө бактылуу, бирөөнө жини келген, бирөөнө ачууланган, бирөөнө болсо бир нерседен тажаган, эриккен кишинин бетин тартуусун айтыңыз (Жогорку класстарда мындан башка сезимдерди дагы кошсоңуз болот).

2.Төмөндөгүдөй ар кандай абалдарды айтып, окуучулардан мындай учурларда кандай сезим пайда болорун көрсөткөн табакты өйдө көтөрүүнү сураңыз:

- Майрамда айылыңарга барып, таенеңерди көрөсүңөр;
- Апаңар силерди сууга түшүрөйүн дейт;
- Мугалимиңер силерге тапшырманы аткарбагандыгыңар үчүн ачууланды;
- Бөбөгүңөр ооруп калды;
- Телевизоруңар бузулду;
- Атаңар жекшемби күнү силерди зоопаркка алып барат;
- Классташыңар танаписте бутуңарды басып алды.

3.Класска төмөндөгү суроолорду берип, группалык баарлашууну баштагыла:

- ❖ Ар кандай абалдарда классташтарыңардыкындай табак көтөрдүңөрбү?

Эмне үчүн?

❖ Ар кандай абалдарда классташтарыңардыкынан башкача табак көтөрдүңөрбү? Эмне үчүн?

❖ Кандайдыр бир абалда башкалардыкынан башкача сезимдердин болуусу силердин оюңар боюнча нормалдуубу? Ооба десеңер, бир эле абалда башкаларда дагы биздикинен башкача сезимдердин болуусуна кандай карашыбыз керек?³

Мугалим теманын маңызын ачуу үчүн окуучуларга атайын текст таркатат же көрктүү окуп берет. Окуп жатканда тексттеги темага байланышкан жерлерин атайын дептерге белгилеп барышат.

Текст:

Адилеттүүлүктүн чылбыры

Иран шахтарынын бирөөсү бир күнү катуу ооруга чалдыгып, төшөктө жатып калат. Кандай дарыгер чакыртып, кимге арызданса да айыга албады. Оорудан улам мурдагыдай ал-күчү калбай, ийне жеген иттей болуп арыктады.

Ошондой күндөрдүн биринде анын алдына нөкөрлөрүнүн бири келип, андан сүйлөөгө уруксат сурады. Падышанын жанындагылардын баары бул эмне дейт дегенсип аны карап, күтүп калышты. Ал:

-Улуу урматтуу шахым! Сиздин мартабаңыз артып, падышалык дооруңуз узун болсун. Мен бүгүн сизге бир кабар айтканы келдим. Биздин шаарга аалымдыгы ченде жок, такыбаалыгына эч ким жетпеген бир улуу адам келиптир. Ал Кудай жолунан бир кадам да жазбай жүргөн адам болгондуктан, анын тилеген тилегинин баары кабыл болуп, дубалары дайыма аткарылат экен. Эгер сиз макул көрсөңүз ошол адамды сарайга алдыралы. Алла Таалага сиз үчүн да жалбарып, дуба кылсын, - деди.

Катуу ооруп жаткан Шах бул нөкөрүнүн айтканын угуп ойлонуп калды.

-Анан Шах ал айткан олуяны чакырганга киши жиберди. Чынында аны алдырбагандан башка деле чарасы калган жок болчу. Канчадан бери кетпеген оору Шахтын таптакыр шайын оодарып, ал айласы кетип турган болчу.

Шахтын буйругу менен жигиттери тезинен ал олуяны алып келишти.

Нөкөр айткан олуя адам аппак сакалы жайкалган, үстүндө ашыкча деле кийими жок жупуну адам экен. Ал Шахтын алдына кирип салам айтты да, эмне чакырттыңар дегенсип күтүп калды. Шах ага өзүнүн дартын, канчадан бери бул оорудан кутула албай келе жатканын айтып, андан дуба кылышын суранды. Жанатан башын көтөрбөй момурап отурган олуя адам ушул жерден башын шарт көтөрүп, Шахты карады да жактырбагандай:

-Кудай башкаларга ырайымдуулук кылбаган адамга эч качан ырайым кылбайт, - деп катуу үн чыгарып сүйлөдү.

Тегеректеп турган адамдардын баары анын үнүнөн селт этип чочуп, эми эмне болоор экен дегенсишип дымдарын чыгарбай, Шахты алдыртан карап, унчукпай калышты. Каардуу падышадан өлгүдөй корккон нөкөрлөр, кудум ушул сөздү өздөрү айткансып, кирерге тешик таппай тыбырап жиберешти. Мынчалык оор сөз күтпөгөн Шах олуяны акшыя карап алып, иреңи бузулуп, ачуусун келтирди. Шахтын бул түрүн көргөн олуя:

-Кое тур жиниңди! - деп буюра сүйлөдү.

Анан ого бетер үнүн катуу чыгарып:

---

³ Сердар Эркин. Мектептерде группалык жолдоо иш-чараларынан мисалдар. –Б.: 2002, -29-б.

-Ачууланып баш кескенге шашылбай мени жакшылап ук! Эгер бул жашоодо кубангың келсе, башкаларды да кубанычка бөлө. Ырайымга бөлөнүп, жеңилдик көргүң келсе башкаларга да жеңилдик тартуула. Бирок, мындайды кылбай туруп менден бир ооз да дуба күтпө. Мен сен үчүн жалдырап дуба кылганым менен баары бир кабыл болбойт. Сарайыңдын алдындагы зынданың кокосуна чейин адамдарга толуп турганда, Кудай сага мээрим төкпөйт. Сен качан калкыңа мээримдүүлүк кылып, жакшылык кылмайынча бул ооруңдан такыр айыкпайсың. Андан көрө кылган күнөөлөрүң үчүн Кудайдан кечирим сура. Сен өзүң зулумдук кылган адамдарыңдын каргышына калыптырсың. Алгач ошолордун көңүлүн ал. Ошондо гана Кудай сага ырайым кылыш мүмкүн, - деп сөзүн аяктады олуя.

Шахтын шакардай кайнаган ачуусу олуянын жүрөккө таамай тийген сөздөрүнө алгач туруштук бере албай, анан бара-бара ачуусу акырындап таркай баштады. Акыры, ал олуянын айтканын туура көрүп, унчукпай башын ийип олтуруп калды. Олуянын ар бир сөзү Шахтын чучугуна жетип, көз алдынан буга чейинки кылыктары бир-бирден чууруп өтүп жатты. Бир маалда желдеттерине бурулуп:

-Камактагы туткундардын баарын бошоткула! – деп өкүм кылды.

Анан олуяга ыраазычылыгын айтып, өзүнүн бөлмөсүнө кирди да көпкө ойлонбой эптеп дааратын алып, намаз окуганга турду. Бир топко чейин башын көтөрбөй, Кудайга жалынып-жалбарды. Анан көзүнүн жашын төгүп:

-Оо, улуу Жараткан! Мен буга чейинки кылгандарыма азыр аябай бушайман болуп турам. Менден кымындай болсо да жамандык көргөндөрдүн ар бирин эстеген сайын жүрөгүм канталап жатат. Оо, Кудай, менин ушул кезге чейинки акмакчылыктарымды кечире көр. Экинчи ушундай зулумдук кылсам, оңбой калайын! Мени кечиргениңе чейин ушинтип жалдырап жүрүп өтөйүн. Сен мени кечирсең гана болду! – деп сыздап кечирим сурап жатты.

Шах ушинтип тообо кылып отурганда, сырттан олуя да алаканын көккө жайып, падыша үчүн дуба кылды.

Мына ошондо гана анын дубасы кабыл болуп, Шахтын оорусу жеңилдей баштады. Абалы оңоло түшкөнүн байкаган шах кубанычы койнуна батпай ордунан ыргып турду да, желдеттерин чакыртып казынасынан толгон-токой алтын-күмүш алдырып, олуянын башынан-ылдый куйдурмакчы болду. Бирок, анын бул кылыгы олуяга жаккан жок. Унчукпай теср бурулду да, сарайдан чыгып жөнөндү. Так босогого жеткенде артына бурулуп:

-Мен болгону өзүмдүн милдетимди гана аткардым. Чындыкты жашыруу чыныгы акмактык. Эми кайра ооруга кабылып, ажалыңа тезирээк жолуккун келбесе адилеттин чылбырын колуңан чыгарбагын! – деди да, өз жолуна түштү.⁴

Мугалимдин текст окулгандан кийин берүүчү суроолору:

1. Эмне үчүн Олуянын Шахка жини келди?
2. Чындап эле элге зулум кылган адам ооруп калышы мүмкүнбү?
3. Олуя Шахты кантип тарбиялады?
4. Шах Олуянын айтканына эмне үчүн ынанды?
5. Икаядан кандай тарбия алдыңар?

---

⁴ Даярдаган: Сезгин Яхйагил. Которгон Уулбүбү Кутманова. Сырдуу икаялар. –Б.: «AvrasyaPress», 2014, -23-б.

6. Адилеттүүлүк дегенди кандай түшүндүрөү?

№9 сабак **ДОС ЖАНА ДОСТОШУУ**

Сабактын максаты:

- Дос, достук деген эмне экендигин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Жакшы, жаман достун кандай экендигин билишет;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

Сабактын ыкмасы: Багыттап окутуу

Сабактын жүрүшү:

Мугалим:

Окуучум, бүгүнкү сага кайрылуучу насаат кебибиз достук жөнүндө болмокчу. Достук деген эмне? Дос деген ким? Бул суроолорго жооп издеп көрөлүчү, Дос - бул жан кыйышпас, кайгыңды тең бөлүшөөр, кубанычыңа ортоктош болоор, ар дайым сага жөлөк, таяныч болоор асыл адам. Эгер сен достукка бекем болсоң, достуктун кадырына жете билсең гана жогорудагы биз айткандай дос болушу мүмкүн.

Тарыхтагы, элдик эпостордогу достуктун улуу үлгүлөрүнө кайрылып көрөлүчү. Мисалы, «Курманбек» эпосундагы Курманбек менен Аккандын достугун айтсак болот. Курманбек баатыр жоо огуна жараланып, ажал менен алпурушуп ээн талаада жаткан мезгилде аны жараатынан тазалап, дарыгер алдырып дарылап, үстүнө тон жаап, ичерине тамак камдап, кийин ал көз жумгандан соң баласы Сейитбекти асырап алган Аккан достуктун шертин аткарды десек болот. Дос мына ушундай кыйынчылык башка түшкөн убакта сыналат эмеспи. Алардын достугу достуктун кадырына жетүү, достукка бек болууну айгинелеп турат.

Ата-бабаларыбыздын «Жүз сомуң болгуча, жүз досуң болсун» деген сөзү калетсиз айтылган белем. Силер да достуктун антын бекем сактаган адептүү бала болууга умтулгула. Досуңардан эч нерсе аябагыла, бергениңерди милдет кылбагыла «Ат аяган жер карайт» деген эл макалын жадыңарда туткула. Ал силердин аракетинеңерге байланыштуу.

Талкуу үчүн текст:

Доско кылган жакшылык

Бир күнү бир адам көчөдө бара жатканда жамгыр аябай төгүп жиберет. Ошол жакын арада дүкөнү бар жан кыйышпас досунун алдына барып, андан кол чатырын аманатка сурайт. Ал досу кол чатырын берет. Досу ыраазы болуп көтөрүп кетет. Эртеси келип кол чатырды кайтарып, рахмат айтат. Арадан көп убакыт өтүп, бир күнү кол чатыр берген досу менен учурашып калат. Салам бергенден кийин, кол чатыр берген досу:

-Ошол күнү кол чатырымды бербесем акыбалың кандай болоор эле? -дейт. Кол чатырды аманатка алган досу:

-Жамгырда калып суу болот элем, - дейт.

Кол чатыр берген досунун пейили жаман ошондуктан кылган жакшылыгын милдет кыла берет. Арадан аз күн өткөндөн кийин алар дагы учурашып калышып, кол чатыр бергени:

-Эгер ошондо кол чатыр бербегенимде, жамгырдан кандай жашынаар элең, - кылган жакшылыгын дагы милдет кылат.

Ал досунан кол чатыр алганына аябай бушайман болду. Дагы бир күнү бакта, суунун боюнда учурашып калышып, кол чатыр берген адам:

-Мага кара! Ошол күнү жамгырда кол чатыр бербесем, жамгырдан кандай бекинээр элең, акыбалың кандай болоор эле, - дептир.

Кол чатыр алып бушайман болгон досу эч нерсе дебей, өзүн сууга таштап, чылкылдап суу болуп чыгат да досуна:

-Мына, мындай болоор элем! Акыбалым мына ушундай болот эле! Сен өзү кандай адамсың? Инсан досуна жакшылык кылбайбы? Аз гана жакшылык кылып, кылган жакшылыгын милдет кыла берип, башка токмок ура берсе кандай болот? Достугубузду баркы кайда калды? - деп басып кетиптир.

Ой жүгүртүү үчүн суроолор:

1. Бул тексттен достуктун кандай түрүн байкадыңар?
2. Эмне үчүн кол чатыр бергенин кайра-кайра милдет кыла берди?
3. Эмне үчүн кол чатыр алган досу өзүн сууга таштады деп ойлойсуңар?
4. Алардын кимиси чыныгы дос экен?

ЕВРЕЙ АКЫЛМАНДАРЫНАН

Күчсүз душман менен күчсүз дос

Акылман мындай дептир:

-Күчүз душманды күчтүү деп бил да, андан көзүңдү айырбай, сак бол! Күчтүү досуңду күчсүз деп бил, болбосо досуңа ишенип алып, душманыңдан кордук көрүп калаарыңды эсиңден чыгарба.

Достон жашыруучу сыр

Бирөө баласына мындай насаат калтырат:

-Жакырланып калсаң, жардылыгыңды досуңа да айтпа, анткени, дос болсо да керсейип, көңүлүңдү оорутуп коет.

Достук жөнүндө

Пайдалуу достон үчөө, зыяндуу достон үчөө болот. Пайдалуу досторго - чындыкты бетке айткан, сөздү түз сүйлөп, көптү көрүп, көп билген адамдар кирет. Зыяндуу досторго - эки жүздүү, калп айтканга эптүү жана маңыз адамдар кирет.

Конфуций

Ар күн сайын ичтен сызып досунун кайгысын тарткан адам, зарыл учурда досу үчүн жаньн курмандыкка чалган адамдан артыкчылык кылат.

Стендаль

Нуска сөздөр

Дос менен дос болсоң мактан,
Кас менен дос болсоң сактан.

Досу көп менен сыйлаш,
Досу аз менен сырдаш.

Айыпсыз дос издеген доссуз калат.

Колунда барда миңи дос,
Колуңда жокто кана дос.

Акмак адамдан дос күтпөгүн.

Үйгө тапшырмалар:

- 1.«Дос кандай болуш керек?» деген темада дилбаян жазгыла.
- 2.Достук жөнүндө айтылган ойлорду окуп, класста талкуулагыла.
- 3.Өзүңөрдүн жакын досуңар жөнүндө чакан аңгеме жазгыла.

№10 сабак САРАҢДЫК

Сабактын максаты:

- Сараңдык деген эмне экендигин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Тексттеги каармандар жөнүндө эркин айтып бере алышат.

Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

Сабактын ыкмасы: Тыным менен окуу, Башкарып окутуу

Сабактын жүрүшү:

Мугалим:

Сүйүктүү балдар, силер сараңдык кандай сапат экендигин билесиңерби? Албетте, бул кайрымдуулукка, ырайымдуулукка, каниеттүүлүккө каршы келген сапат. Сараңдык, битирдик адамгерчиликтин алкагына сыйбаган терс жосун. Ар дайым сараңдыктан алыс болуп, кең пейил, берешен инсан катары калыптанууга аракет жасаганыңар оң. «Жараткан дагы бергенге берет»- дейт эмеспи элибиз. Ошондуктан зыкым, ичи тар, кара мүртөз адам болуудан корккула.

Адептүүлүккө үндөгөн жакшы сапаттарды өзүңөргө калыптандыргыла. Эл оозунда аңыз болуп айтылып калган «Чык татырбас Чынарбай», «Байлыкка тойбос карынбай» сыяктуу Кудайдын каарына да калбай, барга каниет келтирип, шүгүрчүлүк кылгыла, сабырдуу болгула.

Талкуу үчүн текст:

Талкуу үчүн **«Карынбай»** тексти тыным менен окулат.

Окуучуларга алгач төмөнкү суроолор берилет:

- 1.Текст кандай башталышы мүмкүн?
- 2.Эмне жөнүндө болот деп ойлойсуңар?

Андан соң, чыгарманын биринчи бөлүмү көрктүү окулат.

1-бөлүм

Илгери-илгери, өткөн заманда бир Карынбай деген абдан сараң бай болгон экен. Ал кулдарына «битин сыктырчу эмес» - дешет. Бирөөлөргө боору да ачышпайт. Ал ар жыл жазы кулдарына малын айдатып, жайлоого көчүп чыкчу. Жайлоонун жакшы, чөптүү жерин тандап, малдарын ошол жерге бактырчу экен. Өзү койчуларына: «Кара, кайтар!» - деп гана кыйкырып, бир жайда эле жата берет экен.

Күндөрдүн биринде анын алдына Кожо-Кыдыр келет. Ал тилемчинин самтыраган, жыртылган кийимдерин кийип алган болот. Кожо-Кыдырга элдин муңу, зары жеткендиктенби, ал сыноо үчүн келет. Карынбай күндөгүсүндөй эле, койчуларына кыйкырып коюп, алдына дасторкон жайдырып, түркүн тамактарды коюп, жаңы алып келген кымызды ичип, тамактанып олтурган.

Окулган текстти окуучулар кайталап айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат. Экинчи бөлүм окулат.

2-бөлүм

Аңгыча анын алдына бир тилемчи келип нан сурайт. Ал Кожо-Кыдыр болот. Бай аны билбейт. Адаттагыдай эле байдын шакыйнасы тутат. Бирөөгө бир нерсесин берсе эле ооруп калчудай болот да: « Сен кайдан келдиң, ошол жагыңа жогол, сага бере турган эч нерсем жок» - дейт да аны ары түртүп, колуна бир үзүм да нан бербей кууп жиберет. Ошондо Кожо-Кыдырдын аябай ачуусу келет.

Окулган текстти окуучулар кайталап айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат. Үчүнчү бөлүм окулат.

3-бөлүм

Нары басат да кайрылып: «Ээ, Карынбай, элден укканым чын экен. Сен абдан ачкөз болуп кетипсиң. Ташбоорлук, кайдыгерлик жан дүйнөңө уялап алыптыр. Эми сен оңбойсуң. Мына жайылып жүргөн эчкилериң - кайберенге, уйларың - топозго, кой, жылкыларың - ташка айланганын көрөсүң. Ал эми өзүңдү жер жутсун!» - деп бир жолу айтканда Карынбай тизесине чейин жерге кире түшөт. Экинчи айтканда - көкүрөгүнө, үчүнчү жолу айтканда башына чейин жерге кирип кеткен экен. Эчкилери да ошол замат кайберенге айланып, тоо-тоого жылт коюптур, уйлары топозго айланып, кой-жылкылары ташка айланып кала бериптир.

Ой жүгүртүү үчүн суроолор:

1. Карынбайды эмне үчүн сараң деп айтабыз?
2. Кожо-Кыдыр эмне үчүн Карынбайды сынагысы келди?
3. Карынбай эмне үчүн сараң болуп калды деп ойлойсуңар?
4. Кожо-Кыдыр Карынбайды каргабай эле койсо эмне болот эле?

Талкуу үчүн текст:

Сарандыктын кесепети

Илгери бир жакшы адам болгон экен. Ал жыл сайын эгин жыйганда ондон бирин кедейлерге бөлүп берчү экен, өлөөрүнө жакындаганда үч баласын чакырып: «Балдарым, бул байлыкты бизге Кудай берген. Ошон үчүн биз мындан жыл сайын кедейлердин үлүшүн бөлүп берип турушубуз керек. Бул бакты үчөөңөр бөлүп алгыла да, мен көз жумгандан кийин кедейлердин үлүшүн өз убагында берип тургула» - деп керээз калтырат. Ошентип абышка көз жумат.

Эгин бышкан маалда, эки улуу баласы: «Эмне үчүн биз өз байлыгыбызды бирөөгө беришибиз керек?» - деп кичүүсүнө айтышат. Кичүүсү: «Койгула агалар, көүнөөгө батпайлы, анын үстүнө атабыз керээз калтырган. Келгиле, кедейлердин үлүшүн бөлүп коелу, андан артканы да бизге жетет» - деп агаларын жакшылыкка үндөйт. Бирок агалары макуп болбой, эртеси менен эрте элдер уктап жатканда, эгинди терип базарга алып барып таштайбыз дешет. Эртең менен барышса, багы күйүп калган болот. Кичүүсү: «Күнөө кылбай, кедейлердин үлүшүн берип коелу деп айтпадым беле? Сарандыктын арты мына ушундай болот» - дейт, Алар аябай кейишет.

Ой жүгүртүү үчүн суроолор:

1. Ал жакшы адам кедейлерге эмне үчүн эгинден үлүш берип турган?
2. Балдар эмне үчүн атанын керээзин аткаргысы келишпеди?
3. Эмне үчүн алардын багы күйүп кетти деп ойлойсуңар?

Нуска сөздөр

Ичи тар адам баш болбойт,

Ашыкча ичкен аш болбойт.
Ичи тарга дүйнөнүн кеңдиги көрүнбөйт.
Ичи тардын иши тар.
Ичи тардыктан өткөн чабалдык болбойт.

Сараң адам итине сөөк бербейт.

Үйгө тапшырмалар:

- 1.«Бүгүнкүнүн Карынбайы» деген темада дилбаян жазгыла.
- 2.Чык таттырбас Чынарбай, Карынбай жөнүндө эл оозунда айтылып жүргөн уламыштарды таап жазгыла.
- 3.Нуска сөздөрдү жаттап, маанисин чечмелеп айтып бергиле.

№11 сабак ҮЙ-БҮЛӨДӨГҮ УЛУУЛАРДЫН МИЛДЕТИ

Сабактын максаты:

- Улуулардын милдеттерин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

Сабактын ыкмасы: Башкарып окутуу.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим:

Ата-бабаларыбыздын «алдыңкы көч кайда барса, кийинки көч ошол жакка барат», «аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп сиңди өсөт», «улуусун тарбияласаң, кичүүсү өзү тарбияланат» деген макалдары таасын айтылганына ынанабыз. Бул макалдардын негизинде үй-бүлөдөгү улуулар, кичүүлөргө өрнөктүү таалим-тарбия берүүсү шарт. Бул багытта улууларга, кичүүлөрдүн ага-эжелерине бир топ орчундуу милдеттер жүктөлөт. Ал милдет кичүү муундарды тарбиялоо. Өзүңдөн кичүү ини, карындаштарың сенин айткан сөзүңө көп ынанат, сага ишенет, сага таянат. Демек, сенин берген адептик тарбияңдын аларга жугумдуу болушунда шек жок. Аларга кантип тарбия бересиң? Кантип адептүүлүктү үйрөтөсүң? Албетте өзүңдүн үлгүлүү жүрүш-турушуң алар үчүн эң чоң тарбия. Сени көрүп, дал өзүңдөй болууга, сага окшоого аракет жасайт, умтулат. Көрдүңбү сен дагы тарбиячысың, окуучум!

Талкуу үчүн текст:

Катуу айтпай, уга турган кылып айт!

Сайкал апанын эки небереси бар. Алар: Жанара менен Динара. Жанара улуулук кылып, Динараны дайыма башкарып алат. Үйдө болсо керели-кечке тиги-бу ишке жумшай бермей анын адаты. Динара жаңы эле үй шыпырып бүтсө, «полду жуу» дейт. Полду жаңы эле жууп бүтсө «чыны жуу» деп чарчатат. Динара ага катуу айтпай айтканын аткара берет.

Бир күнү Динара тажадыбы, же чарчадыбы Жанараны укпай телевизор көрүп олтуруп алды. Сайкал чоң энеси үйгө киргенде Жанар ага минтип арызданды:

-Чоң эне дейм, чоң эне, Динараңыз мени укпай жатат. Кыйкырсам да укпай, урушсам да тоготпой телевизор көрүп олтуруп алды... Муну эмне кылыш керек, ыя?

-Туура кылат Динаркам. Сөзүңдү уксун десең катуу айтпай, урушпай уга турган кылып айт, дейт Сайкал эне.

Жанар Сайкал эненин бул сөзүнө түшүнүп түшүнбөй ойлонуп калды.

Ой жүгүртүү үчүн суроолор:

1. Силер түшүндүңөрбү, Сайкал эне эмне деди?
2. Жанара сиңдисине кандай мамиле жасаш керек эле?
3. Өзүңөрдөн кичинелерге кандай тарбия беришиңер керек экен?

Нуска сөздөр

Тарбия берүү улуу иш, ошол аркылуу адамдын келечек тагдыры чечилет.

В.Белинский

Тарбиячы – өзү тарбиялуу болууга тийиш.

К.Маркс

Улуудан көргөнүн, кичүү сөзсүз жасайт.

Элден

Келинди башынан, баланы жашынан тарбиялаш керек.

Элден

Үйгө тапшырмалар:

1.Нуска сөздөрдү окуп класста талкуулагыла.

2.Агаңар, эжеңер, же болбосо үйүңөрдөгү силерден улуулар жөнүндө кыскача дилбаян жазгыла.

№12 сабак АДАЛ ЫРЫСКИ

Сабактын максаты:

Окуучулар адал ырыскы эмне экендигин түшүнүшөт. Адал ырыскы менен нан табууга, бирөөнүн акысын жебөөгө тарбияланышат. жомоктун маанисин түшүнүп, талкуу уюштурушат.

Сабактын жабдылышы:

Жомоктун негизинде тартылган сүрөттөр, ватман, маркер ж.б.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим доскадагы ватманга «Адал ырыскы» жөнүндө кластер түзүшөт. Жомок эмне жөнүндө экендигин алдын ала божомолдошот.

Адал ырыскы

Кадимки заманда өтө адал ынсаптуу, эл суктангыдай, байлыгы жети муунга жеткидей бир соодагерзаада өткөн экен. Ал өмүрүн соодагерлик менен өткөрөт экен. Бир күнү соода менен Багдадга барып кедей кызга ашык болуп калыптыр. Соодагер дилиндеги сөзүн билдириптир. Ошондо кыз ыктыяр атасында экендигин айтыптыр. Соодагерзаада Багдаддагы кедейлердин башчысы – кыздын атасы молдо Осмонго жолугуптур жана кызынын колун сурап канча байлык беришин айтыптыр.

Кедейлердин башчысы күлүп соодагерзаададан өз малынан канча пайыз пайда алышын сураптыр. Соодагерзаада 10-15 пайыз экендигин айтат. Ошондо ал соодагерди маскарлап:

-Эй, жигит! Сен нааданга кыз берейинби? Шаарам-шаар жүрүп ошол пайданы пайда деп жатасыңбы? Мына кара, мен сага көрсөтөйүн. Чеч колуңдагы шакегинди. Мунун баасы канча? – дептир.

Соодагер шакектин баасын балалуу төөнүн баасына ченептир.

-Жакшы, - дептир кедей, - эми шакегинди эртеге мен айткан жайдан аласың.

Кедей жума күнү өтө чоң жамаат жыйыла турган мечитке барып имамга катуу үн менен кайрылыптыр:

-Эй, имам! Мен ушул шаардын момун бир кедейимин. Өмүрүм кедейликте өттү, бирок адал жашадым. Мына бул шакекти үч күн мурун таап алдым. Өтө кымбат турат экен. Бирок мага арам керек эмес. Бир гана мага уулумду үйлөп, кызымды турмушка узатуум керек. Шаарыбыздын момундарына айтсаңыз, мечит дарбазасынын жанына оромол жазсам, мен бечараны курук коюшпас, - дептир.

Бул сөздөрдү уккан момундар өтө таасирленишип, кедейдин адалдыгына айраң калышыптыр жана намаз окуп болушуп бардыгы анын белбоосуна акча ташташыптыр. Өтө көп акча жыйналыптыр.

Кечкурун кедей соодагерди үйүнө чакырып, акчаны көрсөтүп мындай дептир:

-Эй, соодагер! Муну кара – сен сапар машакатынан кыйналып, жан алып, жан берип 10-15 пайыз пайда кыла турган болсоң, мен эч кыйналбай бир күндө канча акча таба алам. Эми сен мына бул акчадан алып мечитке бар. Имамга учура, бул акчалардан сүйүнчү деп берип шакегинди кайтарып алып бизге кошул. Ошондо кызымды сага берем.

Анда соодагер айтыптыр:

-Эй, алдамчы! Бүтүн ата-бабамдын урмат акы мен кечтим сенин кызыңдан дагы, кымбат баа шакегимден дагы. Менин ата-бабаларым адал соодагерлер эле, мени адал оокат менен багышты. Мен дагы адал үй-бүлөдөн үйлөнүп Алла перзент берсе аларды адал даам менен баксам, - деп өз малдарын жыйып ошол шаардан чыгып кеткен экен.

№13 сабак ӨНӨРЛҮҮ – ӨЛБӨЙТ

Сабактын максаты:

Окуучулар өнөрдүн баркын, өнөрлүү адам эч нерседен кем болбостугун түшүнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Жомоктун тексти.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим окуучуларга жомокту окуп берет. Жомокту окугандан кийин класста талкуулашат.

Өнөрдүн баркы

Чоң энем дайыма кишинин пайдалуу иш жасашы керек экенин айтчу. Ар дайым тамакка олтурганыбызда мага:

-Ар бир киши жыгачтан болобу, темирден болобу же башка нерседен болобу, өз колу менен адамзатка пайдалуу бир иш жасоосу керек, дээр эле.

-Дүйнөдө жаш жигиттин ак мээнети менен бир чеберчилик үйрөнүп, пайдалуу бир эмгек калтырганынан артык нерсе жок. Ушундай өнөрүң барбы, айтчы? Жөнөкөй бир үстөл, же бир отургуч, же бир табак, эң эле болбогондо кофе чөйчөгүн жасай аласыңбы? Колуңдан келген бир өнөрүң барбы, балам? –деп, жемелүү көз карашы менен тиктеп калар эле. Билем, баары сени жазуучу деп эсептейт. Бир нерселерди чийгилеп эле жатасың, түшүнүп турам, балким бир жазуучусуң, бирок колуңдан келгени, үйдө тамекинин түтүнүнө толтургандан башка эч нерсе эмес. Менин оюча ишке жарай турган, көзгө басар, колдонула турган нерсе жасашың керек, бул өтө маанилүү, балам. Сага бир жомок айтып берейинби.

Илгери Иран ханынын бир баласы бар экен. Сүйүү деген ушундай болот турбайбы, ал бала бир кедей чабандын кызына ашык болуп калыптыр. Атасына келип:

-Ата, мен бир чабандын кызын жакшы көрүп калдым. Ошол кыз менен баш кошоюн дедим эле, дейт. Атасы каарданып:

-Ошондой да болобу, балам? Сен хандын баласысың. Мен өлсөм тактыма сен олтурасың. Чабандын кызы сарайга кантип жарашсын?

Хандын баласы болбой, атасына жалбарып:

-Айланайын атаке, мен ал кызды абдан жакшы көрөм. Эгер ага үйлөнбөсөм, өлөм деп, атасынын кулагын жейт. Атасы баласын кыя албай:

-Мейли, балам, жуучу жиберип, кызды суратайын дейт. Ошентип, вазирин кызга жуучу кылып жиберет. Вазир кызга барып, хандын уулу аны сүйгөнүн жана ага үйлөнгүсү келгенин айтат. Анда чабандын кызы:

-Макул. Хандын уулу эмне иш кылат? – десе, вазир чочуп кетет:

-Хандын уулубу? Бул кандай суроо? Хандын уулун да эмне иш кылат деп сурачу беле? Хандын уулу кайдан иштесин! – дейт.

-Жок, дептир кыз. Хандын баласы болсо да, бир чеберчиликти үйрөнүшү керек. Мен колунан эч нерсе келбеген бирөөгө, хандын баласы болсо да, турмушка чыга албайм. Вазир башын жерге салып, ханга айтат. Ага кыздын айткандарын айтып берет. Анда хан баласын чакырып:

-Эгер сен ал кызды ошондой эле катуу сүйсөң, бир чеберчилик үйрөн же ал сүйүүдөн баш тарт, дейт.

Анда уулу: “Мейли, мен анда чий токуганды үйрөнөйүн”, дейт экен. Айлар бою чарчабай, тажабай аракет, көңүл коюп, чий токуганды үйрөнө баштайт.

Барган сайын чеберчилиги артат. Кооз оймолорду жаратып, түрдүү-түрдүү түстөргө боеп, кооз чийлерди токуйт. Чеберчилиги өскөндөн кийин вазирди кайра жуучу кылып, колуна чий берип кызга жиберешет. Вазир кызга “мына” деп хандын уулунун токуган чийлерин көргөзөт.

Чабандын кызы, өрүлгөн чийлерди көрүп, абдан кубанып, сунушуна макул болот. Ошентип кыз келин болуп сарайга барат. Күндөрдүн биринде хандын баласы көчөдө сейилдеп басып жүрсө, бир кербен сарай учурайт. Сарайдын ичи таза, эшик болсо ысык болот, күндүн ысыгына чыдабай, ошол сарайга кирип, бир бурчка олтурат. Бирок ал сарай ууру, каракчылардын сарайы экен. Ал сарайга киргендерди каршылык кылууга мүмкүнчүлүк бербей, шап кармап, зынданга ыргытышчу экен. Көзүн кан баскан каракчылардын дагы мындай бир салты бар болчу. Колго түшкөндөрдүн семиздерин өлтүрүп, арыктарына жедиришчү. Хандын баласы арык болгонунан тирүү калыптыр.

Күндөрдүн биринде баласы каракчыларга: “Мен сонун-сонун чийлерди токуйм. Бул чийлер абдан кымбат турат. Мага бир аз камыш, анан үстөлүмө чырак берсеңиздер, силерге эң кооз чийлерди токуп берейин”, - дейт. Каракчылар баланы угуп, айтканын кылышат. Арадан үч күн өтпөй бала түрдүү-түрдүү, кооз чийлерди токуп берет да: “Бул бойролорду алып, Иран ханынын сарайын барсаңар, чийлерди көрүп, силерге бир ууч алтын берет” дейт.

Каракчылар чийлерди жондоруна көтөргөн бойдон, хандын сарайына жетип барышат. Хан бир көрүштө чийдин оймолоруна, кооздугуна айраң таң калат. Бойролорду келинине жиберет.

“Бул чийлерди сатып алышыбыз үчүн алып келишиптир. Эгер ал жакса, ал” деп кабар берет. Чабандын кызы ар бир оймону өз-өзүнчө изилдеп, оймолордун токулушунан күйөөсүнүн ага жашыруун кабар жибергенин түшүнөт. Хандын баласы кайсыл жакка качырылганын чийдин оймолору менен көргөзүптүр. Аялы катты окуур замат жүгүрүп келип, ханга айтат. Хан каркчылардын сарайына сакчыларын жиберип, сарайды басып алып, каркчыларды кармашат. Хандын уулу сарайга, чабандын кызына кайтып келет да:

“Кымбаттуу жарым, сен мени өлүмдөн сактап калдың, сага карызмын” - дейт. Хан дагы чабандын кызынын акылдуулугуна абдан ыраазы болуп, аны жакшы көрүп, кучактайт. Ошентип, жомогун айтып бүтүргөн чоң энем: “Түшүндүңбү эми, жашоодо өнөрдүн маанисин?” дегенде, мен: “Ооба, түшүндүм. Бир аз акча таап, араа, жыгач сатып алайын. Анан каалаганыңыздай бир үстөл же китеп текчесин жасап берем” дедим.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Жомоктон эмнени түшүндүң?
2. Өнөрдүн баркы канчалык экенин жомоктун негизинде түшүндүрүп бер?
3. Пайдалуу өнөрлөрдү санап бере аласыңарбы?
4. “Өнөрлүү - өлбөйт” деген темада эссе жазгыла.

№14 Сабак: САБЫРДУУЛУК

Сабактын максаты:

- Окуучулар сабырдуулукка үйрөнүшөт;
- Сабырдуулукка байланыштуу окуяларды окуп, маанисин түшүнүшөт;
- Бири-биринин пикирин баалоону үйрөнүшөт;

Сабактын жабдылышы:

Окуучуларга таркатылуучу текст, ватмандар, маркерлер.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим окуучуларга текстти окуп берет же таратып берет. Текст тууралуу класста талкуу уюштурулат.

Мугалим үчүн текст.

Илгертеден көптү көргөн карыялар балам, же кызым сабырдуу бол деп айтып келет. «Сабырдын түбү – сары алтын» дешет. Сабырдуулук турмуштагы ар кандай кыйынчылыктарга каршы туруу, кыйын күндөрдө да жакшы адамдык сапаттар менен калуу. Кээ бир адамдар кандайдыр кыйынчылыктарга кабылса, же жаман кеп-сөздөрдү укса, катуу ооруга тушугат, же арак ичип кетет, болбосо кимдир бирөөлөрдөн өч алууга барат. Бул туура эмес, мындайда жаман күндөрдөн чыгуунун бир гана жолу – сабырдуулук. Ал максат-ниетке жеткирет, адамды оң жолго баштайт. Убагында сабырдуу болуу кыйын, анын туура болгондугу, ырас эле ошондой болгондугу кийин гана билинет.

«Сабырдуулук – акылмандын шериги» дешкен. Анан да сабыры кетип жаткан адамдарга «Сабырдын түбү – сары алтын, санабай билгин кымбатын», «Сабырдуунун багына алма бүтөт, сабырсыздын башына кайгы түшөт», «Акыл – сабырдын көркү», «Сабыр эткен – муратка жеткен» дегендей элдик насаат сөздөрдү айтып, токтоолукка, жети өлчөп, бир кесүүгө, сабырдуу болууга, канаат кылууга чакырган.

Бир даанышман айтат:

Жети нерсе адамды кайгы сазына тыгат:

1. Ар нерсеге эле ачуулана берүү.
2. Сыноодон өтпөгөн кишиге ишенүү.
3. Дос-душманды ажырата билбөө.
4. Сырын ар кимге айта берүү.
5. Акылсыз, наадан кишилердин кеңешин угуу.
6. Пайдасыз сөздөрдү көп сүйлөө.
7. Наадан, накус адамдарга жардам кылуу.

Мына ушундай нерселерди айырмалоо үчүн адамга сабыр керек. Сабырдуу болбосоң, анда жакшы менен жаманды, оң менен терсти айырмалай албай каласың, анда сенин турмушундун чырагы өчүп, алды жагың туңгуюк болуп, акыры жарга кулап түшкөнүңдү билбей каласың.

Хадистердин биринде: «Араларыңарда эң күчтүүңөр кимиңер экенин айтайынбы? Ал ачуусу келгенде өзүн кармап тура ала турганыңар» деп айтылат. Өзүн ачууга алдырбай, «ачуу – душман, акыл – дос» экендигин аңдап билүү адамзаттын чоң адеби. Көп кылмыштар ачуу үстүндө жасалат, ачуу менен аялына үч талак айтып, анан жарашууга жол издеп, барбаган жери калбагандарды көп эле

көрдүк, ачуу менен бир акарат сөз айтып алып, бири-бирине кирип чыгыша албай калган бир туугандарды билебиз. Мунун баары адамдардын сабырдуулук сезимдеринин жоголушунан улам болуп атат жана бул сезим азыркы техниканын көбөйүшүнөн, экологиянын бузулушунан, шаарлашуунун ыкчамдашуусунан, ааламдашуунун таасиринен адам психологиясы, нерви «жукарып», «бошоп», дагы да тереңдөөдө. Мындай нерсе менен күрөшүү ар бирибиздин милдетибиз болушу керек, болбосо адамдар өзүн да, өзгөлөрдү да психологиялык жактан өлтүрүп алат да, куралдуу согуш алып келгендей эле келечекке кедерин тийгизүүчү кесепеттерди алып келет.

Мындайда адамзатты башкарып турган жалгыз күч – акыл ага жардамга келип, акыл менен сабырды чакыруу ылаазым.

Сабырдуулуктун түркүгү сыр сактоодур, сыр сактоо илгеркилер айткандай «тил астына чок катып туруудай кыйын болсо» да аны аткарууга көнүгүү зарыл болот. Улуу Атамекендик согуш учурунда канча бир адамдардын майданда каза болгондугу тууралуу кабарлар (каракагаздар) келсе да, ошону айылдагы бир топ адамдар билсе да, эгер шарты болбосо үй-бүлөсүнө угузган эмес, качан гана жыйын-терин бүтүп, күз болгондо, же айрымдарын жеңиш келгенден кийин гана айтышкан. Улуу элдин улуулугу ушунда болгон.

2-кадам: Мугалим окуучуларга текстти таратып берет. Окуучулар окуп чыгышкан соң талкуу уюштурулат.

*Аалам падышасы аталган **Искендер Зулкарнайн** бир жашыруун сырын жакын адамына айтып салат. Анын да жакыны бар да. Жакынынын да жакыны болуп отуруп, айтор, атактуу колбашчынын купуя сыры бүт мамлекетке тарайт.*

*Буга **Искендердин** ачуусу аябай келет. Устазы **Арастуга** ушул окуя тууралуу айтып, эми сыр сактай албаган тигил кишини кантип жазаласам деп сурайт. Антсе устаты: «Сенин ал кишиге жаза берүүгө акың жок, өзүң айыптуусуң, сырыңды өзүң сактай албай, дилиң ташып кетип, бирөөгө айтып салгансың. Сен сактай албаган сырыңды башка бирөө кантип сактамак эле! – деп жооп бериптир.*

Сыр сактоодо сабырдуу боло албоо – мамлекеттерди, керек болсо улуу державаларды кыйраткан, душман алдына полководецтерди чөгөлөткөн, эчендеген тагдырларды кыйраткан. Ошон үчүн «сөз күмүш болсо, сүкүт алтын» дешет.

№15 сабак

ЖАМАНДЫК КЫЛГАН ЖАРЫБАЙТ!

Сабактын максаты:

- Жамандыктын залалдары жөнүндө түшүнүк алышат;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Каармандар жөнүндө сүйлөп бере алат;
- Досторуна, жалпы эле адамдарга жамандык кылбоо керек экендигин түшүнөт;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), таркатмалар (жамандыктын залалдары жөнүндө жазылган чакан тексттер), ж.б.

Сабактын ыкмасы: Тыным менен окутуу

Сабактын жүрүшү:

Мугалим:

Ар бир жаш инсандын жүрөгүндө келечекке болгон жакшы максат, жагымдуу ой - тилектери бар. Ошол жакшы жышаандарды жүзөгө ашыруу үчүн инсан бул жашоосунда көп аракет жумшайт. Алар качан жүзөгө ашат? Жакшы менен жаманды ажырата билгенде, дээриндеги изги сапаттар бышып жетилип өз түшүмүн бергенде гана.

Турмуштагы ар кандай кырдаалдарды акыл элегинен өткөрүп, таразалап, талдап анан адал жашоого умтулган жаш жеткинчек, сенден баралыңа келгенде абийирдүү, ыймандуу адам пайда болот. Талкуу үчүн «**Жоомарт халифа**» тексти тыным менен окулат.

Окуучуларга алгач төмөнкү суроо берилет:

- Текстте жоомарттыкка байланышкан кандай окуя баяндалат деп ойлойсуңар?

Андан соң, чыгарманын биринчи бөлүмү көрктүү окулат.

1-бөлүм

Байыркы арабдардын «Умавия» тукумундагы халиф ал арынан Умар ибн Абдулазиз эң адилет, эч кимдин көңүлүн оорутпаган, зулумдук менен калыссыздыктарды бүтүрүүгө жан үрөгөн адам эле. Халифанын бул сапаттарын көрө албаган жандар бир адамды жалдап, халифаны ууландырышты.

Окулган текстти окуучулар кайталап айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат.

2-бөлүм

Бирок уу берген адам качып кутула албады. Аны Умардын кашына алып келишти.

Умар ал адамдан:

-Мага эмне үчүн уу бердиң? Мындагы максатың эмне эле? - деп сурады.

Ал адам:

-Халифам, мен сиздин жоомарт адам экениңизди билемин. Душмандарыңыз мага миң алтын берип, сизди ууландырууну буюрушту. Акча үчүн

абийиримди сатып, ушул жарабас ишти жасоого мажбур болдум. Өз ишиме өзүм кыжаалатмьн, - деди.

Халифа ал адамдан миң алтынды алып мамлекет казынасына тапшырды. Анан ал адамга абдан ачууланды.

Окулган текстти окуучулар айтып беришет. Мындан кийинки окуя кандай болоору жөнүндө божомолдорду айтышат.

3-бөлүм

-Акча, дүнүйө үчүн бирөөгө жаманчылык кылуунун чоң күнөө экендигин билбедиңби? Эгерде чоң күнөө экендигин билген болсоң мындай ишке кол сунбас элең. Мен сени кечирдим, арийне инсан жамандык кылган адамдан өч албоосу, анын күнөөсүн кечирүүсү зарыл. Эгер сен берген уудан кез жумсам, адамдарым сени жиликтеп, тытып жибермек. Ошон үчүн тообо кылгын, акчага, дүнүйө-мүлккө көз артып, бирөөнүн өмүрүнө кастык кылбагын, - деди.

Ал адам ыйлап тообо кылды. Халифадан кечирим сурады, кайырлашып чыгып кетти. Халифа бардык жигиттерине бул адамга таптакыр тийбегиле деп буюрду.

Ой жүгүртүү үчүн суроолор:

1. Бул кичинекей окуядан жамандыктын кандай залалдарын байкадың?
2. Абдулазиз халифанын жакшы сапаттарын эмне үчүн көрө албады деп ойлойсуңар?
3. Халифа ал адамды жазалаш керек беле? Эмне үчүн жазалабады?
4. Халифа ууну ичип, бирок аман калганында кандай сыр бар?
5. Инсан жамандык кылган адамдан өч албоосу, анын күнөөсүн кечирүүсү зарыл дегенди кандайча түшүнөсүң?

ЖАМАНДЫКТЫН ЗАЛАЛДАРЫ

Жалганчылык залалы

Жалганчылык - бул жамандалган сапаттардан. Мухаммед пайгамбар айткан: «Силерге жалгандан сактануу милдет. Себеби, жалганчылык бузулууга багыттайт. Ал эми бузулуу отко багыттайт». Демек, ар бир мусулман жалган сүйлөөдөн сактануусу зарыл. Жалганчылык бардык иштерге арам.

Кыянаттык залалы

Аманатка кыянаттык кылууга катуу тыюу салынган. Кыянаттык - бул ыймансыздыктын белгиси. «Ыймансыздыктын белгиси төртөө: Ага ар бир нерсени тапшырсаң кыянаттык кылат; сөз сүйлөсө жалган сүйлөйт; убадасын аткарбайт; эгер ал талаша кетсе аша чаап долулук кылат...»

Текеберлик залалы

Пендеге текеберлик кылуу ылайык эмес. Ошондуктан ар бир пенде жүрөгүн жана өз напсисин текеберликтен толук тазалоо милдет. Мухаммед пайгамбар мындай деп айткан: «Инсандын жүрөгүндө кымындай гана текеберлик болсо, анда ал бейишке кирбейт».

Ичи тардык залалы

Ичи тардык - бул мүлктү кедей болуп калуудан коркуп сарптабастан кармоо. Ичи тардык ээсин залымдыкка, адам өлтүрүүгө, бузукулук менен адамдардын малын жегенге жана башка күнөөлөргө кабылтат.

Көралбастык залалы

Көралбастык - бул башкалардан жакшылыктын кетүүсүн каалоо. Бул сыпат мусулманга ылайык болбогон жаман сыпаттардан. Ошол себептүү пайгамбар мынтип айткан: «Силерге көралбастыктан сактануу милдет. Көралбастык от отунду жеген сыяктуу, жакшы амалдарды жеп коет. Көралбас башкалардын бактылуулугуна ичи тарыйт, көрө албайт. Башкалар ийгиликке жетишсе ичи күйөт».

Ушак залалы

Ушак - бул адамдардын ортосун бузуу үчүн таратыла турган сөздөр. Ынтымактын түркүктөрүн кулата турган нерселердин эң чоңу бул ушак. Демек, бизден ар түрдүү сөздөргө кулак салбообуз талап кылынат. Ошондой эле уккан нерсебизди бирөөлөргө жайбастан, бек кармообуз жана күмөн санабообуз милдет. Сыйкырчы бир жыл бою буза албаган нерсени жалганчы менен ушакчы бир сааттын ичинде бузуп коет. Ушакчыдан сактан. Анткени, ал урматы жок, уятсыз адам.

Залкар ойлор

Акылдуулардын ичинен акылын акмактыкка пайдалангандарды да табууга болот.

Ф.Ларошфуко

Акылы бөксөөлөр кырсыкка тепселип калса, акылы толуктар кырсыкты тепсеп кетишет.

В.Ирвин

Акмактар жол салып беришпесе, ушак менен заар тил анча куч албас эле.

А.Дзюмо

Жаман жолдош жоого алдырат, жаман сөз доого калтырат.

Элден

Үйгө тапшырмалар:

1. Жаш адамдын образын талдагыла.
2. Жамандыктын залалдарын талкуулап, өз алдыңарча ыймандуу адамдын образын түзгүлө.
3. Залкар ойлорду окуп талкуулагыла,
4. Өз алдыңарча изденип залкар ойлорду таап жазгыла.
5. «Жамандыктын залалдары кайдан келет?» деген темада дилбаян жазгыла.

№16 сабак

ЭНЕ СҮТҮН КАНТИП АКТАЙБЫЗ?

Сабактын максаты:

- Ата-энени сыйлоо керек экендигин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Эненин үй бүлөдөгү орду кандай экендигин билишет;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

Сабактын ыкмасы: Багыттап окутуу

Сабактын жүрүшү:

Муз жаргыч

Мугалим:

Окуучум, сенин ыймандуулугуң ата-энеңдин сыймыгы. Ата-энеңден алган мыкты тарбияңды коомго көрсөтүң, сабакты мыкты окушуң, элпектигиң, эл оозуна алынгандыгың, акылы тетик чыгаан эл инсаны болгондугуң эне сүтүн актоого кошкон зор үлүшүң.

Кандай учурда уул-кыз эне сүтүн актай алат? - деген суроого төмөндөгү окуялардан жооп издеп көрөлү.

Талкуу үчүн текст:

Энемди ыраазы кыла алдымбы?

Бир адам акылманга келип:

-Эй даанышманым! Энем өтө карып калды. Кыялы жаш баладай, балдарга окшогон иштерди кылат. Ордунан тура албайт. Ага өз колум менен тамак ичирем, дааратына жардам берем, андан кийин намаз окуган жерине көтөрүп алып барам. Айтканын жасайм. Эй даанышман, мен энемдин сүтүн актай алдымбы, ыраазы кыла алдымбы, жокпу? - деп сурады.

Ал даанышман:

-Энеңдин акысынын жүздөн бирин дагы актай албагансың, - деди.

Ал адам:

-Эмне үчүн? Эй даанышман! Мен энемдин айтканын эки кылбайм.

Даанышман:

-Энең сага: «Уulum өсүп чоңойсун, улуу адам болсун, өмүрлүү болсун» - деп кызмат кылып жүрдү. Сен болсо ага качан көз жумат, көз жумса кутулат элем деп кызмат кыласың. Булардын арасында тоодой, асман менен жердей айырма бар. Сен энеңе канча кызмат кылсаң дагы анын сүт акысын актай албайсың. Муну жакшылап билип ал. Эч бир перзент ата-эненин акысын актай албайт. Ушуну жакшы билгин сен энеңе кызмат кылсаң, Алла сага көп соопторду берет. Ата менен эненин ыраазылыгын алган адам жараткандын ыраазылыгына карк болот, ыраазылыгын алат, - деди.

Суроолор:

1. Сенин ыймандуулугуң ата-энеңдин сыймыгы дегенди кандайча түшүнөсүң?

2. Кандай учурда эне сүтүн актоого болот?

3. Эмне үчүн энесине канчалык кызмат кылса дагы анын акысынын жүздөн бирин дагы актай албады?

4. Ата менен энени ыраазы кылган адам Алланын ыраазылыгын алат дегенди кандайча түшүнөсүң?

Келгиле балдар, ата-энебиздин улуулугун даңазалап өз калемибизден көркөм чыгарма жараталы. Аны ата-энебизге окуп берип, батасын алып алардыш кубанычына ортоктош бололу. «Менин сүйүктүү ата-энем» деген темада дилбаян жазып көрөлүчү.

Өзүңө ишен, калемди колго ал! Төмөндөгүдөй ыр саптарын сен да жаратасың.

Эне ыйык

Эне ыйык жашообузду жарчысы,
Эне - дайра, биз булактын тамчысы.
Бешиктеги балтыр бешик баланын,
Эне өзү жүрөгүнүн жартысы.

Эне кымбат чындыгында баарынан,
Бир мүнөткө бөлөк болсо сагынган.
Эне сүтүн эмип жатып наристе,
Ыракаттанып көзүн ачпай уйкудан.

Эне күйөт, эне сүйөт баласын,
Энең кыдыр таалай жолун табасың.
Аска зоодой чалкып жатса эмгеги,
Кыялданып, толкунданып каласың.

Баарынан кымбат

Бала үчүн эне кылат далалат,
Жанын кечип отко сууга сала алат.
Перзент үчүн жабыркаса жүрөгү,
Кандай пенде ага дары таба алат.

Ата болот бала үчүн аска тоо,
Бала өсөт аска тоону мекендеп.
Акыл айтат алтын сөзүн чуурутуп,
Уул өстүрөт түп тамырын бекемдеп.

К.Акматов

Н.Шамырканова
«Кырчын» журналы, 1996-ж. №2

«Айыл таңы» китеби, 2003-ж.

«Бейиштин эшиги эненин таманынын астында»

Хадис

Нуска сөздөр

Улуң жаман болсо урматың кетет,
Келиниң жаман болсо уятың кетет.

Уул урматтабаса ата-энени
Келин зыйнаттабайт.

Эненин тогуз уулу болсо дагы көп көрбөйт.

Эне көргөн тон бычат,
Ата көргөн жол бычат.

Атаны сыйлаган абийир табат,
Энени сыйлаган элге жагат.

Үйгө тапшырмалар:

1. Эне жөнүндө жазылган ырларды таап жаттагыла.
2. Эне жөнүндө эссе жазгыла.
3. Нуска сөздөрдү окуп, класста талкуулагыла.
4. Эненин улуулугун даңазалаган хадистерди, элдик уламыштарды таап, класста талкуу жүргүзгүлө.

№17 сабак ҮЙ-БҮЛӨДӨГҮ БИР ТУУГАНДАРДЫН МАМИЛЕСИ

Сабактын максаты:

- Үй-бүлөдөгү бир туугандардын тарбияларынын маанисин түшүнүшөт;
- Текстти окуп, анын мазмунун түшүнө алат;
- Тексттеги каармандар жөнүндө айтып бере алышат;
- Окуучулар өз ойлорун эркин айтууга үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Текст боюнча тартылган түстүү сүрөттөр, эки ватман, эки маркер (кызыл, көк), темага байланыштуу таркатмалар ж.б.

Сабактын ыкмасы: Башкарып окутуу

Сабактын жүрүшү:

Мугалим:

Бир тууганың - уялашың, тирегиң,
Алар үчүн аябагың барыңды.
Ажал келсе аларга түз бет мандай,
Артка качпа бергин асыл жаныңды.

К. Акматов

Балдар, «Күч бирдикте» жомогун эсиңерге салып көргүлөчү. Андагы ыркы жок, ынтымаксыз бир туугандар, үй-бүлөсүн ырашкерликке чакыра албаган балдардын атасынын абалы силерди ойлондурбай койбойт.

Силер дагы балдар сындыра албаган топ табылгыдай биримдикте болгула. Үй-бүлөнүн ынтымактуулугун сактагыла. Бири-бириңерди сыйлап, «байке», «эжеке», «иничек», «карындашым», «сиңдим» деген жагымдуу сөздөрдү аябагыла, Бул ызаттуу сөздөр ынтымак, ырашкерликке үлүш болот.

Талкуу үчүн текст:

Эки түрдүү мамиле

Билимдүүлөрдүн бирөө мындай икая айтат:

-Бир күнү атка минип сапарга чыктым. Чоң талаада бара жатып жолумду жоготуп, адашып калдым. Кеч дагы кирип кетти. Узактан бир үйдү көрүп калдым. Тезинен ошол үйгө барып эшикти такылдаттым. Үйдүн ээси - эркек адам жок экен. Анын аялы сыртка чыгып, салам берип, «кимсиз?» деп сурады. Мен бир мусаапыр адам экенимди, жолдон адашып калганымды, уруксат болсо, бүгүнкү түндү ушул үйдө өткөрүү үстүндө экендигимди айттым.

Ал мени жайдары жүз менен:

-Кош келипсиз кадырлуу мейман! Күйөөм бир жакка кетти эле азыр келип калат, кана, үйгө кириңиз, - деп ичкериге баштады.

Атымды атканага байлап ичкериге кирдим. Ал тамак алып келди. Жеп-ичип ырахат менен олтурган болчумун, күйөөсү келип калды. Мени көрүп аялынан кимдигимди сурады. Аялы менин мейман экендигимди айтты эле ал ачууланып:

-Эмнеге кабыл алдың? Мага меймандын кереги жок, - деп бакырды. Мен тезинен ордумдан туруп, атымды минип ал үйдөн чыгып кеттим. Эртеси күнү дагы

бир үйгө жетип бардым, эшикти такылдаттым. Бир аял чыгып, менин кимдигимди сурады. Мен мусаапыр экендигимди билдирсем, ал ачууланып:

-Бизге мусаапырдын кереги жок, мейман кыла албайм, баргын, кеткин, - деп эшикти жапмакчы болду эле, ушул чакта күйөөсү келип калды. Аялынан менин кимдигимди сурады. Аялы мусаапыр экендигимди айтты эле, ал адам жайдары жүз менен:

-Куш келипсиз, азиз мейман! - деп мени үйүнө чакырды. Атымды атканага байлап үйгө кирдик. Ал адам жайдары жүз менен, таттуу сөзү менен ал-акыбалымды сурады. Урмат сый менен төргө өткөрүп, таттуу даамдар менен сыйлады. Бул үйдөгү жана кечээги үйдөгү эрди-катындардын мамилесине таңданып өзүмчө жылмайып койдум. Үй ээси жылмаюумдун себебин сурады. Мен кечээ күнкү болгон окуяны айтып бердим.

Ал адам мындай деди:

-Таңданбай эле койгун, кечээги сен түшкөн үйдөгү аял менин карындашым. Менин аялым болсо, анын күйөөсүнө бир тууган карындаш болот.

Ой жүгүртүү үчүн суроолор:

1. Жолоочу эмне үчүн өзүн мусаапыр деп ойлойт?
2. Эмне үчүн жолоочунун биринчи кирген үйдөгү эркек жакшы кабыл албады деп ойлойсуңар?
3. Мусаапыр биринчи эле үйдөн кетпей койсо эмне болмок?
4. Үй-бүлөдөгү бир туугандардын тарбиясы кийин турмушта өз таасирин тийгизет деген ойго кандай карайсыңар?
5. Жолоочу экинчи үйгө конгондо эмне үчүн жылмайды деп ойлойсуңар?
6. Үй ээсинин жолоочуга берген жообунан эмнени түшүндүңөр?

Талкуу текст:

Ачкөздүк – душмандык

Үч ага-ини сапарга чыгышты. Биябандуу чөлдө бара жатышып жолдон бир көзөнү таап алышты. Көзөнүн ичи алтынга толо экен. Күтүлбөгөн жерден колго кирген бул байлык бир туугандарды курсант кылды. Бул казынаны тепе-тең, үчкө бөлөлү, ар ким өз үлүшүнө ыраазы болсун деп бир чечимге келишти.

Алтындарды бөлүштүрүүдөн мурда, тамактанып бир азыраак дем алмакчы болушту. Алардын кенжеси тамак алып келүү үчүн ошол жерге жакын бир кыштакка беттеп кетти. Тамак күтүп олтурган агаларынын ниети бузулду. Улуу агасы ортончу инисине мындай деди:

-Кенжебизди эмнеге алтынга шерик кылабыз. Аны өлтүрүп, алтындарды өзүбүз бөлүп алсак болбойбу?

Иниси анын сөзүн макул көрдү. Кенже иниси келери менен аны өлтүрүүнү чечишти.

Тамак алып келүүгө кеткен кенже инисинин да ниети бузулду. Ал дагы эки агасын өлтүрүп, бардык алтындарды өзүнө алып калмакчы болду. Ошол максатта ал тамакка уу аралаштырды. Аны күтүп олтурган агаларынын алдына тамакты алып келип койдү.

Агалары тезинен аны басып жыгылышып муунтуп коюшту. Кенже инисин жайлап көңүлдөрү жай болгон соң, экөө олтуруп тамакты жакшы ырахат менен жешти. Көп убакыт өтпөй эле курч уу өз таасирин көрсөттү, экөө эки тарапка сулап жан беришти.

Ошентип, ачкөздүк, дүнүйө-мүлккө көз артуу үч бир тууган ага-инини тындым кылды.

Ой жүгүртүү үчүн суроолор:

1. Алтын табылаардан мурун бир туугандардын мамилеси кандай эле?
2. Аларда ынтымактуулук бар беле?
3. Алардын өлүмүнө ким айыптуу?
4. Үч бир туугандын кайсынысын ыймандуу деп эсептейсиңер?

Нуска сөздөр

Биз жакшылыкты билсин деп айтпайбыз,
Жакшы адам болсун деп айтабыз.

Аристотель

Жамандыкты чын ниети менен жек керген адам гана жакшылыктын кадырына жете алат.

Ф. Шиллер

Күн асмандын нур чачкан көркү болсо,
Абийир адамдын нурданган көркү.

Д. Бокаччио

Үйгө тапшырмалар:

1. «Күч бирдикте» жомогунун негизинде сүрөт тартып, негизги маанисин сүйлөп бергиле.
2. Үй-бүлө жөнүндө дилбаян жазып ага тема койгула.
3. Нуска сөздөрдү окуп, класста талкуулагыла.

№18 сабак АТА-ЭНЕҢ СЕНИҢ БЕЙИШИҢ

Сабактын максаты:

Ата-энеге кайрымдуу болууга тарбияланып, адамдык асыл сапаттар калыптанат. Турмуштагы оң, терс жагдайларга карата баамчылдык сезимдери, көз караштары өнүгүп, өз алдынча ой жүгүртүүгө багыт алышат.

Сабактын жабдылышы: сүрөт, планшет, магнитофон же комуз.

Сабактын жүрүшү:

1. Уюштуруу иштери.

Сабакка окуучулардын ата-энелери да чакырылат, анткени бардык эле учурда ата-эне менен баланын ортосунда турмуштук жагдайлар туурасында же өз ара мамилелер жөнүндө ачык айрым аңгемелешүүлөр боло бербейт. Демек, бул жерде ата-эне баласы жөнүндө, баласы ата-энеси жөнүндөгү ойлор айтылмакчы. Ошондой эле ата-эне баласынын ой жүгүртүүсүнө, жооп беришине баам салат.

Мугалим: Ар бир ата-эне балам чоңоюп, эрезеге жетсе, адам болсо деп тилейт: баласын тамак-аш, кийим-кечек менен камсыз кылат, тарбия -таалим берип өстүрөт.

Бул олтурган балдарыбызга тамак-аш, кийим-кечек бербесек да да ушулар акыл-эстүү болуп, өзүлөрүн тартиптүү алып жүрсө экен, адамдагы асыл сапаттарга ээ болуп, өзүнө караган, ата-энесин, анан элин баккан уулдардан болсо деген тилекти биз, мугалимдер да тилейбиз. Айтабыз. “Кулактууга бир сөз ” дейт элибизде.

Үйдөн ата-эне айтса, мектептен биз мугалимдер айтсак эстүүсү илип кетээр.

Ата-эненин балага болгон мээримин чексиз, көргөн камкордугу, келечегинен күткөн үмүтү чоң.

Баласы: -Ата, сен мени чын эле жакшы көрөсүңбү?

Атасы: -Балам, менин сени канчалык деңгээлде жакшы көрөөрүмдү өзүң балалуу болгондон кийин гана даанарак түшүнөсүң!

Ошондон бери: “Балам балалуу болгондо билээрсиң!” деген лакап калыптыр. Атаң менен энең сенин бактылуу балалыгың, кайгы капасыз жаштык чагың үчүн кам көрүп, окуп билим алышыңа эмгекке үйрөнүп, акыл- эстүү болуп чоңоюшуңа ыңгайлуу шарттарды түзөт. Илгеркилерден “ата-энеңди сыйласаң, өз балаңдан сый көрөсүң” деген сөз калган. Маселен, үй-бүлөдө чоң ата, чоң эне, уул-келини, небере чогуу жашайт дейли. Ата-энесине астейдил мамиле кылып, аларды сыйлап, барктап олтурган ата-энеге баласы да ошондой мамиле кылат.

Сүрөт менен иштөө: Ушул жерде окуучуларга Л.Н.Толстойдун аңгемесине карата тартылган сүрөт көрсөтүлөт. Сүрөттө чоң ата, уул-келини жана небереси тартылган. Баланын атасы, апасы столдо тамак ичип олтурушат, ал эми чоң атасын столго чогуу олтургузушкан эмес. Анткени ал калтырап, тамакты төгүп-чачып калгандыктан өзүнчө олтургузуп коюшкан. Бала четте олтуруп алып жыгачтан бир нерсе жасап жатат.

Атасы сурайт: Балам, сен эмне жасап жатасың?

Баласы: Мен жыгачтан табак жасап жатамын ата, сен картайганда ошого тамак куюп беремин.

Мугалим: Көрдүңөрбү балдар, ата-энеге кандай мамиле кылсаң, өз балаңдан ошондой мамилени күтүшүң керек. Баланын өз ата-энесин сыйлап өтүүсү эң чоң ыймандык касиеттерден.

Биз ата-энебиз жөнүндө билебизби?

Алар ким, бизди кандай көрөт?

Келгиле, чогуу талкуулап көрөлү.

Талкуудан кийин төмөнкү планшет илинет.

1. Ата-энең ыйык жана ардактуу, билесиңби?
2. Ал сенин эң жакын адамың, билесиңби?
3. Сен канчалык оорукчан, түрү суук, майып болсоң да сени эч кимге алмаштырбайт, билесиңби?
4. Сен орой, ичкич, жолу болбогон адам болсоң да сени бүт дити менен коргоп, сен үчүн сыздап өтөт, билесиңби?
5. Сенин кыйнчылыгыңды мойну менен көтөрүп, кайгы – касиретине жүрөгү канап азап чегет, билесиңби?
6. Сенин ийгилигиңе бүт дити менен кубана билет, билесиңби?
7. Турмушта өз ордуңду таппай калсаң, өмүрү өткөнчө сенин убайыңды тартат, билесиңби?
8. Сага сенден да артык күйөт, өзү кийбесе да сени кийсин дейт, өзү ичпесе да сени ичсин дейт, билесиңби?
9. Эгер ооруп калсаң сенден көрө өзүлөрүнүн ооруганын артык көрөт, билесиңби?
10. Сенин балдарыңды сенден өзүңдөн кем көрбөйт, билесиңби?
11. Өзүңдө болбогон кымбат буюмду сенде болсун дейт, билесиңби?

Сууро: Мына ушундай эң ыйык, ардактуу дүйнөдөгү эң жакын адамыбыз ата-эненин чексиз мээримине эмне кылсак урмат, сый көрсөткөн болбуз, канткенде ыраазы кылабыз?

Жооп: Окуучулардын жоопторун угуп, анан доскадагы жазылганды ачып, окуп берүү:

- Ата-энеңе каяша айтпа;
- Алардын сөзүн эки кылба;
- Тилин алып айтканын аткар;
- Тамакка алардан озунуп кол салба;
- Колуңдан келген жардамыңды аяба;
- Ата-энеңдин жеңилин жерден, оорун колдон ал;
- Ата-энең ооруп калса ага бардык дитиң менен жардамыңды көрсөт;
- Алар карыган кезде бапестеп бак;
- Орой сөз сүйлөбө, көңүлүн оорутпа;
- Бардык жакшы нерсеңди ата-энеңе арна;
- Жасаган тамагыңды алдын-ала ата-энеңе бер;
- Тиешелүү майрамдарда биринчи белекти ата-энеңе арна.

Макалдар “Ата-эне сыйлаган абийир табат”.

“Эне сыйлаган элине жагат”.

“Алты күн ачка калсаң да атаңды сыйла” ж.б.

Окуучулар, ата-энелер жөнүндө макалдарды айтышып толукташат.

Мугалим: Турмушта ар түрдүү жагдайлар, тагдырлар кездешет. Ата-энесин бакпай карылар үйүнө жеткиргендер, ата-энесине сөзү, колу тийгендер бар экени белгилүү. Эмесе акын Болуш Керимбаевдин төмөнкү эки ырына көңүл буралык.

Эки окуучу көркөм окуп беришет.

1-окуучу “Таш боорлор кандай немесиң”

Эндеп айдап кемесин,
Элимдин укпай жемесин.
Карыптар кайрым жайына,
Жеткирди кызы – энесин!

Жалбарып ыйлап турса да,
Желдей көрбөй кеңешин.
Акылдап алган сүйүнүп,
Ашкансып тоону белесин.
Алкаган ыйман батасын,
Агарткан кирсиз жакасын.
Карыптар кайрым жайына,
Жеткирди жигит – атасын!
Эрдик жасап койгонсуп,
Эсине албай катасын.
Таш боор уулун өстүргөн,
Турмушка чексиз капасың!
Жоруктан – жорук кубалап,
Жоготуп сулуу элесиң,
Тагдырлар менен ойногон,
Таш боорлор кандай немесиң?!...

2-окуучу: “Шаар эмес кыштактан”

Бүрүшкөн жазбай денесин,
Бүтүнүн тагдыр ченесин.
Уу тилин тартпай агытып,
Ургандар чыгат энесин.
Шаар эмес кыштактан,
“Шаан - шөкөтүн” көрөсүң.

Тарттырып турмуш жапасын,
Кайнатып кандуу капасын.
Сакалдан сүйрөп жулгулап,
Сабашкан бар атасын.
Көрүнүп жатса кашкайып
Көмүскө кайда катасың?

Андан кийин магнитофонго жазылган К.Алмазбековдун “Эненин арманы” отургандарга уктурулат же бир окуучу комуз менен ошол ырды аткарып берет.

Балдарыбыз кайрымдуу болсун, ата-энелер ар дайым камкордукта, багууда болсун, балдар ата-энеден ажырабасын деп сабакты бүтүрөбүз.

№19 сабак АЧУУ – ДУШМАН, АКЫЛ – ДОС

Сабактын максаты: Ыксыз ачуулануу адамга жакшылык алып келбейт. Ачууну сабырдуулук менен кетирүү керек. Жаалдуу адамдын душманы көбөйүп, сүйлөшүүдөн качып турушат. Окуучулар ачууга алдырбай, акылдуулук менен ойлонуп иш жүргүзүү керек экендигин үйрөнүшөт. Элдик жомоктордун мисалында акылдуулукка тарбияланышат.

Сабактын жабдылышы: Адеп китеби, түстүү кагаздар, ватман ж.б.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим окуучуларды класстын санына жараша төрт топко бөлүп, ар бир топко бирден ватман, түстүү кагаз бөлүштүрүп берет. Ар бир топ түстүү кагаз менен “ачуулуу адамдын” бет түзүлүшүн жасашат. Акырында кайсыл топтун эмгеги жакшы экендиги жалпы класс тарабынан бааланат.

Мугалимдин сөзү:

Ачуулануу, урушуу – адамдагы тескери сапаттардын бири. Терс сезимге күтүүсүздөн жеңдирип жиберүүчүлүк. Тилекке каршы, жашоо-тиричиликте адам турмушу сыдыргыга салгандай тегиз, ойдогудай оң тараптуу, бир жактуу боло бербейт.

Кайгы-капа, кээ бир иштерге туталануу, кейип-кепчүүнүн акыры ачууга жеңдирүүгө, өзүн токтото албай кетүүчүлүккө алып келет. Арийне, “Бир колундун ачуусун бир колуң менен бас” - дегендей көпчүлүк адамдар кайрадан өзүн колго алып, сезимин башкара билүүгө жөндөмдүү келет. Ал эми айрым адамдар “Мен төрөлгөндөн эле ушундаймын”, “Мени ушундай жаратып койсо эмне кылайын” дегендей пикирлерде.

Урматтуу окуучум, Сулайман пайгамбар да минтип айткан экен: “Ачуусу чукулдук – акылсыздыктын белгиси”, же “Сабырдуу болуу – ачууну басат, кечиримдүү болуу – адамдын кадырына кадыр кошот”. Демек, адамдын өзүн-өзү кармай билүүсү, айланадагыларга астейдил, алпейим мамиле жасоо - бул башкы талаптардан экендигин да түшүнүү абзел.

Ачууга алдыруу, чорт кыял, бетке чапма мүнөз бул адамдын кулк-мүнөзүндөгү терс сапат эле эмес, дегеле мындай адамдын акыл-эси да тайкы болорун тастыктап турат. Бул жагдайга байланыштуу кыргыз элинде “Ачуу душман, акыл дос, акылыңа акыл кош” - деген таамай сөз айтылат. Себеби эч бир ишти ач кыйкырык, куу сүрөөн менен майнаптуу, үзүрлүү бүтүрүү мүмкүн эмес. Тескерисинче токтоолук менен, акылга салып иш кылуу, өзүн-өзү кармаана билүү гана ар бир иштин ийгилигине дайым өбөлгө экендиги калетсиз.

Адамдагы терс мамиле, осол сезимдер дээрлик орой-одоно кыял, жагымсыз жүрүм-турум менен коштоло тургандыгы белгилүү. Ал эми ачууга жеңдирип, адам өзүн башкара албай калганда ал ыплас сөздөрдү, орунсуз салыштырууларды өтө көп колдонуп, ошонун жардамы менен көксөөсүн суутууга аракеттенет. Арийне, мындай осол мамиле дал ошондой эле жоопту жаратып, адам көңүлүндө өчпөс из, кетпес так калтырат. “Калган көңүл, чыккан жан, кайрылып келбес эки арман”, - деген элдик нуска дал мына ушул жогорудагы ойдун төркүнүн таамай туюнтуп тургансыйт.

Ачуулуу, урушчаак адамдарды көпчүлүк сүйө бербейт, тескерисинче жек көрүшөт. Сен да мына ушундай сапаттан алыс бол. Сабырдуулук мындай сапаттарды жок кылууга өз таасирин тийгизет. Элибиз “Сабырдын түбү сары алтын” деп бекеринен айткан эмес.

Адам канчалык ачуусу келбесин өзүн токтото билүү керек. Ошондо ал өзүнүн мыкты адам экендигин айгинелейт. Мына ошондой сапатты төмөндөгү “Адилет увазир” деген жомоктон байкоого болот.

Адилет увазир

Иран шахтарынын биринин Абдулла аттуу бир акылдуу увазири бар эле. Ал бир жылга чейин падышанын кашына келбей, башка иштер менен алек болуп калды. Ушул мөөнөт ичинде калк арасында ыдыроо башталган эле.

Туттуура бир жылдан кийин Абдулла падышанын алдына бара жаткан учурда жолдон аны көпчүлүк эл токтотуп, ороп калды. Калк ичинен бир адам жүгүрүп келип, увазирдин сакалынан кармап силкти. Калайык ал адамдын колунан увазирди куткарып алды. Увазир өзүн токтотуп, ачуусун араң басты. Падышанын алдына келээри менен увазир андан калайыктын тилегенин аткарууну, өзүнө адепсиздик көрсөткөн баягы адамга жаза бербөөнү өтүндү.

Эртеси күнү эртелеп Абулланын алдына бир соодагер дүкөнчү кирип келди. Увазир андан эмне иш менен келгендигин сурады эле, соодагер токтолбой туруп жооп берди:

-Кечээ күнү сиздин сакалыңызды жулмалап азар берген адамдын ким экендигин айтканы келдим. Ал менин кошунам, аты Садык. Сиз аны чакырып жаза бериңиз.

Абдулла соодагерди чыгарып жиберди дагы бир кызматчысына Садыкты алып келүүнү буюрду. Садык катуу коркуп, өңү-түсү жууган чүпүрөктөй кумсарган абалда увазирдин алдына келди. Анын аягына жыгылып кечирим сурады. Абдулла Садыкты сүйөп ордунан тургузуп, анын көңүлүн жубата, мындай деди:

-Мен сени жазалоо үчүн эмес, соодагер кошунаңдын жарабаган адам экендигинен кабардар кылуу үчүн чакырдым. Сенин соодагер кошунаң чагымчы, жалаакор адам экен. Менин жаныма келип сенин үстүңдөн чагымчылык кылды. Бар үйүңө кете бергин дагы, өзүңө этият болгун. Чагымчы, жалаакор кошунаңдан сактангын.

№20 сабак **ЖАРАТЫЛЫШТЫ КОРГОЙЛУЧУ,** **ЗАМАНДАШ!**

Сабактын максаты:

Окуучулар жаратылышты кооргоого тарбияланышат. Жаратылыштын баркын билүүгө үйрөнүшөт. Жаратылыш, анын байлыктары жөнүндө эссе, дилбаян жазууга көнүгүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Жаратылыштын ар түрдүү сүрөттөрү.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим бул сабакта окуучуларга жаратылышты коргоо жөнүндө дилбаян, эссе, ыр жаздырса болот. Жазган дилбаянын атайын жыйнак кылып, айрымдарын класста окутуп талкуулатат. Төмөндө окуучулар жазган дилбаяндарды сунуштайбыз:

Табиятты сактайлычы, замандаш!

Туулуп-өскөн кичи мекенимди сагындым. Мен эс тартканда ата-энемдин жумушу менен шаарга келип жашап калдык. Ызы-чууга толгон көңүлсүз шаардан да кез-кезде тажап кетем. Шаардын сыртына, таза абага чыгып эс алгым келет. Мына азыр да эс алуу үчүн айылга баратам.

Биздин айыл... Тогуз жолдун тоомунан орун алган, төбөсүндө бейиштин оту жанган, кан жолдун боюндагы айыл. Айылдын жогору жагынан айтылуу Отуз-Адыр каналы агып өтөт. Каналды бойлоп шамалга үн салып шуудурашкан камыштар байыр алган. Канал, камыштар айылга көрк берип турат. Суу мол болгондуктан айылдын ажарын бой тиреген бийик теректер, ар бир үйдүн алдындагы жапжашыл бактар ачып турат. Мына ушулардын баарына суктанып, айылымдын кооздугу менен дагы бир жолу сыймыктанып алдым.

Каналдан өткөндөн кийин жаңы түшкөн айыл, андан ары 3-4 километрге созулуп жаткан каражыгач токою бар. Көп жылдык каражыгачтар бой салып, бири-бирине кынала өсүп турушчу. Токойдун арасындагы калың чөп белден өтүп буралып турчу. Ал эми каражыгачтардын башында чурулдаган канаттуулардын чуру-чуусу басылчу эмес. Алардын түркүн түрү: үкү, чымчык, сагызган, ала боор ж.б. үн безеп тынбай сайрап турушчу.

Азырчы... Алардын бири да жок. Бир нече алыстыкка созулуп жаткан токойдон дайын жок. Куну кетип, ар жерде соксоюп өскөн бирин-серин гана жаш чырпыктар турат. Ыйлагым келип кетти. Токойду жок кылган айылдаштарымды кармап да жибердим. Менин бактылуу балалыгымды бирге өткөргөн ошол каражыгачтардын дүмүрү да калбаптыр. Жадагалса отунга деп дүмүрүн да казып кетишиптир.

Эсимде... Мен 2-класста окуп жатканымда айлыбыздан бир киши кайтыш болду. Өзү жаш, 4 баласы бар эле. Жакшы эле жүрүп, капыстан эле бир күнү ооруп жыгылып, көп өтпөй каза болду. Кийин адамдар айтып жүрүштү. Ал ошол каражыгачтардын каарында калыптыр. Алардын да ээси бар экен. Ал бак-даракты аеосуз кыркып, майда-майда кылып бутап, отунга даярдап, короосуна толтуруп

жыйып алган экен. Табиятка кордук көрсөткөнү үчүн ал отундар, кара ашына буйруган экен айтып жүрүштү.

Андан бери көп убакыт өттү. Бирок ал окуя айылдаштарыма сабак болбоптур. Тескерисинче ал токойду четинен жагып түгөтүшкөн тура. Каражыгач токою айылдын көркү болчу. Майрамдарга бай май айында кызыл-тазыл кийинип, каражыгач токоюна экскурсияга чыкчубуз. Күндүн аптабында көлөкөсүндө эс алчубуз. Бой тиреген бийик болгондуктан жерге түшкөн курук чыпыктарды гана отун катары пайдаланчубуз. Мына ошол учурлардын бардыгы мезгил бүктөмүндө калган тура.

Табиятты, айрыкча токойлорду сактайлычы! Бак-дарактарды аеосуз кеспейличи! Ойлонолчу! Токойлор жердин көркү, адам баласына абаны тазалап берчү негизги механизм болуп саналат эмеспи. Ошондуктан мен замандаштарыма төмөндөгүдөй ыр саптары менен кайрылат элем:

Тазалап берет адамдар үчүн абаны,
Токойдун кантти бүгүнкү күндө абалы?
Эртеңкисин, келечегин ойлобой,
Ураан болду адамдарга «Отун кылып жагалы!»...
Кеспечи досум, кыйратуучу болбочу,
Узун өмүр сүрөөрүңдү ойлочу.
Табият көркү, жашоого берет каниет,
Бүлүндүрбөй белсенип аны коргочу!

Жаратылышты коргоо

(акро ыр)

Жан-жаныбар тоо токойду мекендеп,
Ала-Тоодо болгон түрү эчен көп.
Райым кылгын табиятка Адамзат,
Айтам сага «кайра жүгүн көтөр» - деп.
Табият бул жол караган наристе,
Ыйлап турат карды ачкан таризде.
Лом, күрөгүң белен кылгын жан досум,
Ыргалсын тал тоо суусунан дагы ичсе.
Шарпылдаган көп толкундуу көлү бар.
Токою бар, белге чыккан чөбү бар,
Ырыс-кешик кут төгүлгөн жергебиз.
Кана досум, кооздугун көрүп ал,
Оргуп чыккан булак үнү шырылдап,
Рахат берет, булбул бакта ыр ырдап,
Гүлүн багып, тоосун корго мекендин,
Ошондо чоң, кең келечек курулмак,
Ойрон болсо оңдолбос ал кылымдап.

Жаратылышты коргоо

(акро ыр)

Жалбырагы дирилдеген байтерек,
Айлананы көрккө бөлөп шаң берет.

Район, шаарлар жашыл бакка оролсун.
Аары гүлдөн шире соруп бал берет.
Тыңда досум, мукам үндүн ыргагын,
Ырдап жүрөт булбул мактап гүл багын.
Лирикага сыйдыралсам кана эле,
Ыкчам жазып табияттын сырларын.
Шаңшыйт бүркүт, каалгып учуп асманда,
Тоо чокусун оройт булут ак карга.
Ысыгына табияттын күйбөсөң.
Көйрөң жигит жерим кооз деп мактанба.
Ойлонбосоң мекен үчүн, жер үчүн,
Райым күтпө ал да күйбөйт сен үчүн.
Гүлүн жыттап, ичем десең тоо суусун,
От жүрөккө түзүп алгын келишим.
Ошондо ал берет сага жемишин.

Суу кордогон кор болот

Мен жайкы каникулду чоң атамдардын үйүндө жүрүп өткөрдүм. Күндө эртең менен күн чыкпай туруп, чоң энеме уй сааганга жардам берем. Уйларды саап бүткөн соң, торпокторду төмөн жактагы Ысырык сайга айдап таштап келем. Ага чейин чоң энем мага чай даярдап коер эле. Мен чай ичип болгондон кийин, чоң энем сүт бышырып, каймак алчу эле. А мага болсо үйдүн жан-жагын тазалап шыпырып кой - деп тапшырма берчү. Бир күнү өзүм талаадан терип келген шыбак шыпыргы менен ыпырларды чогултуп арыктагы сууга агызып жаткан элем. Кокустан эле чоң атамдын ачуу кыйкырыгы чыкканда коркуп кеттим. Карасам аса таягын таянып чоң атам мени урушуп келатат. «Сени ата-апаң биротоло эле шаардык кылып коюптур! Билбейсиңби сууга мындай ыпырларды таштап булгабаш керектигин! Бизден кийин канча адамдар ушул суудан ичишет. А сен болсо булактын башына туруп алып аны булгайсың. Мындан кийин ыпырларды топтоп тиги четке алып барып таштагың» - деди да басып кетти. Ары барды да токтой калып бас бери сага бир нерсе айтып берейин деп үйгө ээрчитип кирди.

Чоң атам дайым чөнтөгүнө көк капкагы бар насыбай шишесин ала жүрчү. Адегенде эле насыбайын чекти да бир аз туруп сөзүн баштады. Чоң атам айткан окуя мындай экен.

Мындан көп жылдар мурун айылдагылардын малдарына ооруу тийип кырылып, эгин эксе анысы жерден чыкпай, чыкса да түшүмү жакшы болбой, суу тартыш болуп, кымбатчылык болот экен. Аз гана түтүн эл болсо да булактын суусуна мурап шайлашып, эл аябай кыйналыптыр. Бир туугандардын ортосунда ынтымак жоголуп, уруш талаш көбөйүп, ал элден береке качыптыр. Адамдар эптеп бир күнүн көрөт дечи, бирок малдарга аябай эле кыйын болуптур. Себеби талаада тишке илешкен чөп жок байкуштар четинен кырылыптыр. Ошондо айыл ичиндеги аксакалдар чогулуп, булак башына барышып, кудайдан жамгыр сурап жалбарып, ал жерге көк улак союп кудай кылышат. Анан алар эмне себептен мындай иштер болуп жатканын ойлонушуп отуруп, акыры себебин табышты. Көрсө элдин баары эле талаадагы кекилик, уларды, кийикти койбой эле четинен атып, анан аны өздөрү жебей сатып жатышыптыр. Аялдар болсо илгертен калган салтты бузуп ар

дайым базарга сүт, кымыз, сүзмө, айран ж.б. ушундай ак нерселерди сатып жатат. Жаш балдар сууга ойноп ар нерсени ташташат. Келиндер таң ата турушуп эшик шыпырганда ыпырдын баарын арыктагы сууга агызышат. Мына ушулардын кесепетинен биздин элдин ынтымагы кетип, малдары жутка учурап, эгин-тегин болбой жатат деген чечимге келишет аксакалдар.

Көрдүңбү уулум, эч качан табиятты кордобоо керек. Эгер бир эле сууну кордосоң бүтүндөй бир элге канча зыян келерин. Сууга азыркыдай ыпыр агызып, таштандыларды таштай берсе, ошол өзүң жашап жаткан шаардагы кранттан деле суу чыкпай калат. Колдон келсе арыктагы сууларды таза кармоо керек. Табиятты асырап абайлоо абзел. Ата-бабаларыбыз бекеринен «Суу кордогон кор болот, суу сыйлаган зор болот» деп айткан эмес деди чоң атам жомогунун аягында.

Келгиле достор, биз дагы жаратылышты коргоого өз салымыбызды кошолу. Суулардын четиндеги таштандыларды топтоп, аларды өрттөп жок кылабыз. Кимдир бирөөлөрдүн сууну булгап жатканын көрсөк ага түшүндүрүп айталы. Мен чоң атамдын айткан жомогунан кийин өзүмдүн кылган ишимден катуу уялып калдым.

Ала-Тоонун көркү - жан-жаныбарлар

«Кыш болордо эң биринчи кыш болуп, жаз келерде эң биринчи жаз конот» деп классик акын Алыкул Осмонов айткандай биздин тоолорубуз чынында эле ошондой. Анткеним себебим биз кичине кезибизде чай ичем десек апабыз адегенде ысык эмес бекен же өтө эле муздак эмес бекен деген таризде биринчи өзү ичип көрүп, анан гана бизге ичирер эле. Анын сыңары биздин тоолорубуз да, суугу кандай болду экен деп кычыраган кышка, быйылкы жаздын ысыгы канчалык болду экен деп жадыраган жазга да адегенде өзү төшүн тосот эмеспи. Ал турсун эртең менен чыгып келаткан күнгө да, кечинде кирген түнгө да өзүн биринчи тосуп берет. Андан кийин гана айыл апага күн тийип же түн кирет. Ушундай мээримдүү Ала-Тообузду, андагы жашап жатышкан жаныбарларды сактап жатабызбы? Же тескерисинче жаныбарларды атып, өсүмдүктөрдү кыйып алардын шорун колуна карматуудабызбы?

Албетте, бул нерсе ачуу чындык. Эч бир чабан кечинде үйгө отун алып келе турган болсо талаадагы кургак отундарды тербей, өсүп турган өсүмдүктүн шагын сындырып, **чекеге** окшогон кичинекей өсүмдүктөрдү тамыры менен казып алып үйүн көздөй сүйрөп жөнөйт. Эмнеге десең кургак отун үйгө барганча сынып жок болот дейт.

Жолунан жолуккан жаныбарын атып, канча көп атса ошонусуна кубанып, анысын башкаларга мактанып жүргөн мергендерибиз канча. Жайылып жаткан жаныбарларды пайлап барып, алардын жаманын эмес өтө эле жакшысын тандап атат. Карыганын эмес жашын, арыгын эмес семизин, кичине мүйүзүн эмес чоң мүйүзүн көз астына алат. Кокус ал эмес башкасына тийип калса бармагын тиштеп кадыресе өкүнүшөт. Аттиң алар келечекти ойлонбойт, эртең эле азыр мал жайылып жүргөн арчалуу тоолорубуз жылаңач калары жөнүндө, жаныбарлары да кырылып, болгону шагыл-коруму гана калары жөнүндө баш катырып ойлонгусу да келбейт. Аларга айтылуу «Кожожош» мерген сабак болбоду бекен? «Табият менен таттуу мамиледе болуу жана аны көздүн карегиндей сактоо» керектигин Манас атабыз айтып кетсе да ага кулак салган киши табылбайт. Жаратылышты коргоо, жан-жаныбарларды сактоо кимдердин мойнундагы милдети? Атып же кыйып

жаткандарга кандай чара колдонуу керек? Деги мындай суроолор аябай эле көп... Бирок жооп берген адам табылбайт.

Элестетеличи арчалуу токойду аралап баратсаң тээ бийиктен улар сайрап жатса, булактын боюна отуруп алып асманды тиктесең калдайган бүркүттөр канаттарын жайып алып айланып учканын. Кандай сонун ээ. Тоо боорунан бир кулачтан эки кулач мүйүзүн көрсөтүп, бир тутам сакалын сербеңдетип кийиктер маңкайып таңыркап карап турса. Тыйын чычкандар биринен сала бири карагайдын үстүндө ары чуркап, бери чуркашып, ызы-чуу болуп жатса. Көк майса чөптө жатып Ала-Тоодо туулуп калганыңа, кыргыздын уулу болгонуңа сыймыктанаар элең. Албетте бул деген кур кыял гана. Бул кыялдардын орундары кыйын го, бирок досум мен бул кыялымдын орундарына да кээде ишенип кетем. Ооба ишенем. Эгер биз эрктүү болуп, жан-жаныбарларды атпай, атсак да чеги менен атып, бейпайда эле жаратылышты кыя бербей, аларга аяр мамиле кылсак, баягы мен кыялданган нерсе тез эле ишке ашат. Ойлонуп көрсөң досум, али деле кеч эмес. Кел элибиздин келечеги үчүн, жерибиздин сулуулугу үчүн кам көрөлү. Барпы акын: «Ала-Тоо көрккө келбейт эл болбосо» дейт эмеспи, туура Ала-Тообуздун эли жок, жаратылышы жок, жан-жаныбары жок болсо жетим баладай болуп томсоруп калары чындык. Мен бүгүндөн тартып, өзүм теңдүү жаштардын жаркын келечеги үчүн жаратылышты коргоого астейдил бел байлаймын. Сен дагы кел мага кошул, өзүң жалгыз келбей дагы башка досторунду да ээрчите кел. Сенин мага кошуларыңа шек жок, себеби жаратылышты сен дагы мендей сүйөрүңдү билемин. Ошол себептүү сага айтып жатканым.

№21 сабак
ЭМГЕКЧИЛ, САРАМЖАЛ, МЭЭНЕТКЕЧ
АДАМДАР КООМДУН ТҮРКҮГҮ

Сабактын максаты: Эмгекчил, сарамжал, мээнеткеч адамдар экономикалык байлык жаратуучулар экендиги, бүгүн алардын катарына бизнесчилер, ишкерлер тобунун кошулганы, алардын жараткан аракетинин натыйжасында эл жумуш орундары менен, жардам күткөн социалдык катмарлар пенсия, стипендия, айлык менен камсыз болуп жаткандыгы айтылып, жогорудагыдай жакшы сапаттарды жаштарда калыптандыруу жөнүндө сөз козгошот.

Сабактын жабдылышы: Адеп китеби, ак барак, түстүү карандаштар, дидактикалык таркатмалар, виде кассета, видео магнитофон.

Сабактын жүрүшү:

Мугалим доскага төмөндөгүдөй таблица түзүп, окуучуларга сунуштайт. Окуучулар жуп-жубу менен толтурушат. Ар бир жуптан ой айтылып, доскадагы таблица да толтурулат.

<i>Эмгекчил</i>	<i>Сарамжал</i>	<i>Мээнеткеч</i>

Таблица толтурулгандан кийин мугалим тема жөнүдө кошумча маалымат берет. Суроолор аркылуу бышыктайт. Берилген жомок да талкууга алынат.

*Ак эмгектин наны таттуу,
Жалкоонун жаны таттуу.*

Элден

*Жаралган адам эмгектен,
Жарышын иштеп түрүнүп.*

Жеңижок

“Адамды Адам кылган ак эмгеги”, “Адам кааласа таштан суу, такырдан гүл чыгарат”, “Күмүш терди төкпөсөң, алтын данды ала албайсың”, “Адал эмгек абийир таптырат, арам эмгек азабын тарттырат”, “Акылыңдан адашсаң ак эмгек менен дарылан”, “Өнөрлүү өлбөйт”... Көңүл буруп окуп көргүлөчү, бабаларыбыз сөз берметтерин мыскалдап жыйнап, аларда камтылган Ата конушка агынан жарылып агылган адал мээнеттин ыйыктыгын, ак жашоого умтулган адеп-ахлак улуктугу, көркөм касиеттин түбөлүктүүлүгүн айгинелейт.

Биздин ата-бабалар туулган күндөн эле жер үстүндө тиричилик өткөрү үчүн тынымсыз эмгек талап кылынарын баамдашып; “Дөөлөтүңө ишенбе, мээнетиңе ишен”, “Эмгектин аркасынан чуркасаң эңсегениңе жетесиң, эркеликтин аркасынан чуркасаң өз ырысыңды өзүң кесесиң”, “Аары чакса ачууланба, айда күндө бал жейсиң”, “Алгың келсе түшүм, алдын ала күтүн”, “Адамды адам кылган - эмгек”, - деген сыяктуу накыл сөздөрдү муундан муунга мурасташкан.

Ал эми дыйканчылыктанбы, же мал чарбачылыгында болобу, көпчүлүк чогулуп, ашар ыкмасы менен эмгектенген жерлерде иштин көзүн билбеген, жалкоо, жанбактылардын кылык-жоруктары көз жаздымда калбай, эл чогулган той-тамашаларда айтылып көпчүлүктүн талкуусуна салынган.

Эмгекчил болсоң, эл керегине жараарың талашсыз. Агынан жарылган мээнет, талбас эмгек сени дени сак, сарамжал, коом үчүн пайда келтире турган инсан кылып жаратары чындык. Адам баласынын жашоосунда экономикалык байлык дагы чоң рол ойнойт. Анткени адам күнүмдүк жашоосунда тамак-ашка, кийим кечеге муктаж. А алар кайдан, кантип пайда болот. Албетте аларды инсан өзү жаратат.

Бүгүнкү күндөгү Кыргызстандын экономикалык абалына саресеп салып карай турган болсок бир топ жетишкендиктерге күбө болобуз. Эмгекчил, мээнеткеч адамдар жашоо шарттын жакшырышына өбөлгө түзүп жатышат. Алардын катарына бизнесчилерди, жеке ишкерлер тобун кошууга болот. Өздөрүнүн тынымсыз аракетинин натыйжасында элди жумуш орундары менен камсыз кылышып, жакырчылык турмуштан чыгууга салым кошуп келишүүдө. Эгер коомубузда ушундай ишкерлер, дыйкандар, мамлекеттин казынасына каражат түшүрө турган азамат атуулдарыбыз көп болсо пенсия, стипендия, жөлөк пул, айлык акыларыбыз өз убагында берилип, жашоо шартыбыз кыйла деңгээлге көтөрүлмөк.

Урматтуу жаш жеткинчек сен да эл керегине жараган мээнеткеч, сарамжал инсан бол. Сарамжалдуулук – бул тапкан кирешенди ысырапкерчиликке учуратпай, үнөмдөп пайдалануу болуп эсептелет эмеспи. Эч качан жалкоолук менен жолдош болбо. Эл оозунда айтылып жүргөн жалкоолук жөнүндөгү жомокторду окуп көрүп, өзүң жыйынтык чыгар.

Ар кимдин эмгеги өзүнө кымбат

Бир ата-эненин жападан жалгыз уулу болуптур. Бала ата-эненин тарбиясында чоңоюптур. Бала бойго жеткен соң, атасы уулун чакырып: “Уулум, эми чоңойдуң, кандайдыр бир өнөр үйрөн, аягында кор болбойсуң!” - дептир. Бала, макул дептир. Эртеси жумушка баратканда, аны энеси токтотуп:

-Уулум, сен оор жумуш жасап жаныңды кыйнаба, көчөгө чыгып досторуң менен ойно, кайтып келгениңде атаңа мына муну берерсиң! – деп бир теңге бериптир.

Бала сүйүнүп көчөгө чыгып кетет да, кечке чейин ойноп жүрөт. Үйүнө келсе, атасы короодо көлмөчөнүн боюнда отурган экен. Энесинен алган акчаны ага бериптир.

Атасы теңгени алып көлмөчөгө таштайт. Бала унчукпай тим болот. Эртеси да ушул окуя кайталанат. Буга таң калышкан эне менен бала үчүнчү күнү өздөрүнчө отуруп кеңешиптир.

Бала:

-Атам бул акчаны эмгектенбей алып келгенимди билген окшойт. Эми бүгүн бир эмгектенип акча таап келейинчи, эмне кылаар экен? – дептир да, бир кишиникинде жалданып иштеп, жарым теңге акча тааптыр. Кечинде үйүнө келип атасына берсе, атасы бул акчаны да көлмөчөгө таштайт. Бала атасына олурая карап,

кийимдерин чечип өз боюн көлмөгө таштап, баякы жарым теңгени таап чыгат. Ошондо атасы уулуна:

-Көрдүңбү уулум, бекер акчага караганда өз эмгегиң менен тапкан акча кымбат болот, - деген экен.

№22 сабак

АДЕПТҮҮЛҮК – АДАМ КӨРКҮ

Сабактын максаты:

Саламдашуу, тамактануу, көчөдө жүрүү адептерин үйрөнүп, аларды өз турмушунда пайдалана алышат.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, таркатмалар.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Окуучулар 3 топко бөлүнүшөт. Ар бир топко текст таркатылат.

1-топко:

Саламдашуу адеби

Тааныш же бейтааныш адамга кезигип калсаң сөзсүз түрдө салам берип көрүш. Бул сенин адептүүлүгүңдүн белгиси. Тааныш адам менен саламдашып туруп калбай, ал-акыбалын сура.

Бирөө сага салам берсе, дароо алик алып, саламына жооп бер. Саламды толук түрдө “Ассалоому алейкум”, деп айт. Саламдын жообу “Воалейкумусалам” болот.

“Ассалоому алейкум” - араб сөздөрү. Кыргызча мааниси “Сизге тынчтык болсун”. “Воалейкумусалам” - дегени – “Сизге дагы тынчтык болсун”.

Башыңды ийкеп койбой, колдоруңду көкүрөккө коюп салам бер. Көпчүлүк менен учурашып жатканда алардын ар бирине айрым-айрым салам бербей, бардыгына, жалпы бир гана салам айтсаң жетиштүү болот. Өзүңдөн жашы улууга, басып бара жатсаң олтурган кишиге, атчан болсоң жөө адамга биринчи салам беришиң шарт. Кемсинтип, шылдыңдагансып ыржайып салам берүү адепсиздик. Саламды шыбырап койбой угуза айт. Бир таанышыңды алыстан көрүп калсаң, колуңду көкүрөгүңө коюп салам ишаарасын кыл.

Кол берип учурашкан чакта колуңдун учун берип саламдашпа. Бул – адепсиздик, адамды тоготпогондук.

2-топко:

Тамактануу адеби

Эң биринчи колду таза жууп анан тамакка отуруу керек. Тамакты өз убагы менен, керектүү өлчөмдө жешке көнүккүн. Ашыкча эле жей берсең, сиңире албай көп түйшүк тартасың.

Ачуу, кычкыл нерселерди, этти сүт менен жебегин. Жыттанып калган жана ачып кеткен тамактан да этият болгун. Кыргыз элинин өзгөчө сапаттарынын бири, кичүүлөр улуулардан мурун тамакка кол салган эмес, ата-энең дасторконго кол узатмайынча, сен кол узатпагын. Тамакты өз алдыңан гана алып жегин. Нанды дайыма кош колдоп сындыргын. Оозуңдагы тамакты шашпай, акырын чайнап жуткун. Тамак жеп жаткан учурда сүйлөп, башкаларга жолтоо болбой, эгер суюк

тамак болсо аны шорулдатпай ичүү керек. Оозго тамак салып алып сүйлөө же күлүү адепсиздик.

Оозуңдагы тамакты жеп бүтмөйүнчө, колуңду кайра тамакка узатпагын. Оозуңа тийгизген тамакты кайра табакка салбагын. Тазалыкты сактап этият тамактан. Суюк жана коюу тамактар дасторконго же кийимдериңе төгүлбөсүн.

Дасторконго коюлган мөмө-жемиштерди жешти кааласаң, жеген мөмөлөрүңдүн кабыгын жана данегин желбеген мөмөлөрдүн, дасторкондун үстүнө таштаба. Өзүнчө бир бош идишке ташта.

Тамактанып бүткөн соң дасторконго бата тилеп, тургандан кийин колуңду жуу абзел.

3-топко:

Көчөдө жүрүү адеби

Окуучум, көчөдө жүргөндө этияттык менен жүр, кийимдериңди ыпылас нерселерге булгап алуудан сактаганга аракет кыл. Оозуңду ачып ар нерсеге элеңдеп карай бербей. Базарда жана адамдар көп жыйылган жайларда өтө этияттык менен абайлап жүр. Элебестик менен кадам шилтеп, адамдардын бутун басып кетип, же түртүп өтүп, ушул сыяктуу бейжай аракеттер аркылуу бөтөндөргө азар бербей. Эгер эки адам сүйлөшүп турган болсо, алардын ортосунан жарып өтүү адепсиздик.

Эгер жолдо карыя адам учурап калса, четирээк басып, түртүп өтүп кетпей, акырын алдыга өтүү керек.

Адамдар өтүп турган жол үстүндө сүйлөшүп туруу, өтүүчүлөргө жолтоо болуу туура эмес, четирээк жагында туруп сүйлөшкөн оң. Жол үстүндө жаткан таш, тикен сыяктуу нерселерди көрсөң, аларды четирээк алып ташта сооп табасы, башка жолоочуларга пайдасы тиет. Жолго түкүрүү, ыпылас нерселерди ыргытуу адепсиздик. Жолдо карыларды, алсыз адамдарды же жаш балдарды учуратып калсаң, аларга жардам колун сун. Алардын жүктөрү болсо, аны колунан ала коюп жардам берсең өз өмүрүңдө эң мээримдүү иш жасаган болосуң.

Жолдон өтүп бара жаткан кыздарга тийишүү да адепсиздикке жатат. Бирди жарым адам тайып жыгылып кеткенин көрсөң дароо ага жардам бер.

2-кадам: Ар бир топ өздөрүнө бөлүнгөн текстти окушат жана топто талкуулашат. Белгиленген убакыттан соң презентацияга чыгышат.

Суроолор жана тапшырмалар:

1. Саламдашуу адебин кандайча түшүндүң?
2. Саламдашунун эрежелерин айтып бер.
3. Тамактануунун эрежелерине сен макулсуңбу жана аларды аткара аласыңбы?
4. Көчөдө жүрүү адеби жөнүндө сен эменелерди билесиң? Билгендериңди жолдошторуңа айтып бер.

№23 сабак

КӨП УГУП, АЗ СҮЙЛӨ, ОЙЧУЛ БОЛ

Сабактын максаты:

Окуучулар сүйлөө маданиятын үйрөнүшөт. Көп сүйлөөнүн зыяндуулугун түшүнүшөт. Ойчул болууга умтулушат.

Сабактын жабдылышы:

Талкуулоо үчүн тексттер.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалим окуучуларды 2 топко бөлөт. Ар бир топко текст берет. Топтор текстти талкуулашып, класска жалпы презентация жасашат.

Мугалим:

Элибизде “Сууну сиңген жерге куй, сөздү уккан кишиге айт”, “Ойлобой сүйлөгөн онтобой ооруга жолугат”, “Ойноп сүйлөсөң да, ойлоп сүйлө” деген нуска кептер бар. Бул сөздөрдүн түпкүлүгүндө кыргыз элинин адеп-ариятын чагылдырган түшүнүктөр камтылган. Урматтуу жаш жеткинчек, бирөөнүн сөзүн тыңдай билүү, аны түшүнүү, ойлоно билүү, сөз кадырын билүү, аны көкүрөктө бекем сактап калуу сендеги артыкча сапаттардан болуп саналат.

Кыргыз эли сөз баккан, тирешкенин сөз менен жыккан, ойго кенен эл. Көп сүйлөгөндү бабыр же тантык деп коюшкан. Көп тыңдап, аз сүйлөсө да маанилүү саз сүйлөп, чечендик өнөрдү туу тутушкан. Элибизден чыккан Жээренче чечен, Акыл Карачач, Асан Кайгы ж.б. көптөгөн сөз усталарынын өрнөктүү өмүрү бүгүнкү күнгө чейин жетип келди. Силерге кыргыз элинин “Чечен келин” деген жомогун сунуш кылмакчымын, сөз кудуретин баамдагыла.

1-топко:

Чечен келин

Илгери бир көпкөлөң тарткан мырза жигит жолоочулап келе жатып бир үйгө токтойт. Үйдөн бир сулуу жаш келин чыга калып, коноктун атын алып, үйгө киргизет. Мырза жигиттин куржуну бар экен. Үйгө киргенде ал бой көтөрүп, бир жагынан жардыраак турмушту шылдыңдап: “Бул куржунду кайсы жерге илейин, келинчек”, - деп кекирейет. Анда келин: “Эгер сексен баштуу керегеден куржунуңуз илине турган баш табылбай калса, анда мойнуңузга илип алыңыз”, - дейт. Жигит келиндин туура сөзүнө жыгылат.

Күйөөсүнүн жок экенин билгизбей келин эт бышырып, конокту сыйлайт. Мырза жигит бир жиликти алып мүлжүгөндөн кийин аны сындырмакчы болуп, маки менен ургулай баштайт. Аны көргөн келин, чыгдандан бир табак сары май салып келип: “Издегениңиз май болсо, мына бул даяр майды жеңиз!” - деп кашыгы менен жигиттин алдына коет. Жигит бул жолу да туура сөзгө сынат.

Эртеси келин конокту узатат. Мырза жигит аттанып жөнөөрдө, конгон үйдүн чоң дөбөтү үрүп, жигиттин үзөңгүсүнө асыла кетет. Жигит эңкейе калып, дөбөттү камчы менен башка тартып жиберет. Дөбөт каңшылап калат. Анда келин каңшылап жаткан дөбөттү эркелетип: “Кой, Маңгыт, ыйлаба! Агасы инисин уруп койсо эчтеке болбойт” - дейт. Ошентип чечен келинден мырза жигит үч жолу сөзгө сынып, сөзгө сөлтүк, кепке кемтик болуптур.

2-топко:

Даанышмандык

Илгери өткөн заманда Иранда “Унчукпастар” деп аталган уюм бар экен. Уюмда отуз мүчө болуп, андан ашык эч кимди алышчу эмес. Мүчө болуунун негизги шарттары көп ойлонуу, аз жазуу жана аз сүйлөө. Бул уюм тууралуу атактуу акын Жами угуп калып, ага мүчө болууну абдан каалайт. Бир күнү “Унчукпастардын” бир мүчөсү каза болуп калат. Муну уккан Жами уюмга кирүү үчүн алар жашаган жайга келет.

Аны тосуп алган адамга эч нерсе дебестен атын бир кагазга жазып, “Унчукпастарга” жиберет.

“Унчукпастар” Жами келерден бир күн мурда жаңы мүчө алып коюшкан эле. Уюмдун башчысы бир кесеге мелт-калт суу толтуруп, кайра Жамиге жиберет. Кесеге бир тамчы тамса эле ташып кете тургандай суу бар эле. Демек, Жами кечигип калганын түшүнөт да, ары жакта өсүп турган кооз розалардын бир кичине таажысын үзүп алып, кесеге салып, кайра жиберет. Кесегеги суу таптакыр ташыбаганын, роза менен кайра кооз болуп калганын көргөн унчукпастар Жаминин даанышман экенин сезишип, мүчө катары кабыл алышат. Уюмдун башчысы эми Жаминин атын тизмеге жазаардан мурда “300” деген санды коет. Бул уюм жүз эсеге акылдуу адам менен көбөйдү дегенге барбар эле.

Муну көргөн Жами ыраазы болбой, унчукпай барып, “300дүн” экинчи нөлүн өчүрүп, “030” деп жазып коет. Мындай даанышмандыгы менен ал өзүнүн сол жактагы нөлгө барабар экенин, унчукпастардын катары көбөйбөгөнүн айткысы келген эле.

Көрдүңөрбү балдар, унчукпастык алтынга тете!

2-кадам: Окуучулар суроолорго жооп беришет:

Суроолор:

1. “Сууну сиңген жерге куй, сөздү уккан кишиге айт” деген макалдын маанисин кандайча түшүнөсүң?

2. Эмне үчүн аз сүйлө, ойчул бол деп айтылат?

3. Чечен келин эмне үчүн жигитти кайра-кайра сөзгө жыгып жатты?

4. Жами “Унчукпастар” уюмуна кантип мүчө болду?

3-кадам: Залкар ойлор талкууланат.

Залкар ойлор

Ой – океан, тил – булак.

Ой – сөздүн балагы.

Жакшы сөз суу, жаман сөз уу.

Сөзүң күмүш болсо, тууруң алтын.

Сууну көп кечсе балчык болот,

Сөздү көп сүйлөсө тантык болот.

(Элден)

Үйгө тапшырмалар:

1. Жолдошуң менен чечен сөздөр аркылуу кат алышып көр.

2. Классташтарың менен “унчукай” маектешкенге аракет жасап көр.

3.Кыргыз эл жомокторуна чечендик өнөрдү ачып бергендерин таап окугула, айтып бергиле.

4.Залкар ойлорду окуп, класста талкуулагыла.

№24 сабак

АР КИМДИН ЭМГЕГИ ӨЗҮНӨ КЫМБАТ

Сабактын максаты:

Эмгекчилдикке, сарамжалдуулукка үйрөнүшөт. Мээнеткечтиктин натыйжасын билишет.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

Ак эмгектин наны таттуу,

Жалкоонун жаны таттуу.

Элден

Жаралган адам эмгектен,

Жарышып иштеп түрүнүп.

Жеңижок

“Адамды Адам кылган ак эмгеги”, “Адам кааласа таштан суу, такырдан гүл чыгарат”, “Күмүш терди төкпөсөң, алтын данды ала албайсың”, “Адал эмгек абийир таптырат, арам эмгек азабын тарттырат”, “Акылыңдан адашсаң ак эмгек менен дарылан”, “Өнөрлүү өлбөйт”... Көңүл буруп окуп көргүлөчү, бабаларыбыз сөз берметтерин мыскалдап жыйнап, аларда камтылган Ата конушка агынан жарылып агылган адал мээнеттин ыйыктыгын, ак жашоого умтулган адеп-ахлак улуктугу, көркөм касиеттин түбөлүктүүлүгүн айгинелейт.

Биздин ата-бабалар туулган күндөн эле жер үстүндө тиричилик өткөрү үчүн тынымсыз эмгек талап кылынарын баамдашып; “Дөөлөтүңө ишенбе, мээнетиңе ишен”, “Эмгектин аркасынан чуркасаң эңсегениңе жетесиң, эркеликтин аркасынан чуркасаң өз ырысыңды өзүң кесесиң”, “Аары чакса ачууланба, айда күндө бал жейсиң”, “Алгың келсе түшүм, алдын ала күтүн”, “Адамды адам кылган - эмгек”, - деген сыяктуу накыл сөздөрдү муундан муунга мурасташкан.

Ал эми дыйканчылыктанбы, же мал чарбачылыгында болобу, көпчүлүк чогулуп, ашар ыкмасы менен эмгектенген жерлерде иштин көзүн билбеген, жалкоо, жанбактылардын кылык-жоруктары көз жаздымда калбай, эл чогулган той-тамашаларда айтылып көпчүлүктүн талкуусуна салынган.

Эмгекчил болсоң, эл керегине жараарың талашсыз. Агынан жарылган мээнет, талбас эмгек сени дени сак, сарамжал, коом үчүн пайда келтире турган инсан кылып жаратары чындык. Адам баласынын жашоосунда экономикалык байлык дагы чоң рол ойнойт. Анткени адам күнүмдүк жашоосунда тамак-ашка, кийим кечеге муктаж. А алар кайдан, кантип пайда болот. Албетте аларды инсан өзү жаратат.

Бүгүнкү күндөгү Кыргызстандын экономикалык абалына саресеп салып карай турган болсок бир топ жетишкендиктерге күбө болобуз. Эмгекчил, мээнеткеч адамдар жашоо шарттын жакшырышына өбөлгө түзүп жатышат. Алардын

катарына бизнесчилерди, жеке ишкерлер тобун кошууга болот. Өздөрүнүн тынымсыз аракетинин натыйжасында элди жумуш орундары менен камсыз кылышып, жакырчылык турмуштан чыгууга салым кошуп келишүүдө. Эгер коомубузда ушундай ишкерлер, дыйкандар, мамлекеттин казынасына каражат түшүрө турган азамат атуулдарыбыз көп болсо пенсия, стипендия, жөлөк пул, айлык акыларыбыз өз убагында берилип, жашоо шартыбыз кыйла деңгээлге көтөрүлмөк.

Урматтуу жаш жеткинчек сен да эл керегине жараган мээнеткеч, сарамжал инсан бол. Сарамжалдуулук – бул тапкан кирешенди ысырапкерчиликке учуратпай, үнөмдөп пайдалануу болуп эсептелет эмеспи. Эч качан жалкоолук менен жолдош болбо. Эл оозунда айтылып жүргөн жалкоолук жөнүндөгү жомокторду окуп көрүп, өзүң жыйынтык чыгар.

2-кадам: Окуучуларга текст таркатылып, окууга көрсөтмө берилет. Жалпы талкуу уюштурулат.

Ар кимдин эмгеги өзүнө кымбат

Бир ата-эненин жападан жалгыз уулу болуптур. Бала ата-эненин тарбиясында чоңоюптур. Бала бойго жеткен соң, атасы уулун чакырып: “Уулум, эми чоңойдуң, кандайдыр бир өнөр үйрөн, аягында кор болбойсуң!” - дептир. Бала, макул дептир. Эртеси жумушка баратканда, аны энеси токтотуп:

-Уулум, сен оор жумуш жасап жаныңды кыйнаба, көчөгө чыгып досторуң менен ойно, кайтып келгениңде атаңа мына муну берерсиң! – деп бир теңге бериптир.

Бала сүйүнүп көчөгө чыгып кетет да, кечке чейин ойноп жүрөт. Үйүнө келсе, атасы короодо көлмөчөнүн боюнда отурган экен. Энесинен алган акчаны ага бериптир.

Атасы теңгени алып көлмөчөгө таштайт. Бала унчукпай тим болот. Эртеси да ушул окуя кайталанат. Буга таң калышкан эне менен бала үчүнчү күнү өздөрүнчө отуруп кеңешиптир.

Бала:

-Атам бул акчаны эмгектенбей алып келгенимди билген окшойт. Эми бүгүн бир эмгектенип акча таап келейинчи, эмне кылаар экен? – дептир да, бир кишиникинде жалданып иштеп, жарым теңге акча тааптыр. Кечинде үйүнө келип атасына берсе, атасы бул акчаны да көлмөчөгө таштайт. Бала атасына олурая карап, кийимдерин чечип өз боюн көлмөгө таштап, баякы жарым теңгени таап чыгат. Ошондо атасы уулуна:

-Көрдүңбү уулум, бекер акчага караганда өз эмгегиң менен тапкан акча кымбат болот, - деген экен.

Суроолор:

- 1.Сарамжал дегенди кандайча түшүнөсүң?
2. Жомоктогу ата эмне үчүн баласынын теңгелерин сууга ыргыта берди?
3. Энеси эмне үчүн балага тескери үгүттү көрсөттү деп ойлойсуңар?

3-кадам: Залкар ойлор талкууланат.

Залкар ойлор

Кыялдуу короо, кооз бак
Эмгекчил элдин колуна.

Адал эмгек элге жеткизет,
Арамдык, куулук элден кеткизет.

Адамды акылга бай кылган – эмгек,
Төрт түлүктү шай кылган – эмгек.

Адамзатты эки нерсе багыттайт,
Чындык сөзү, ак эмгеги карытпайт.

Акыл менен эмгек айкалышкан жерде
молчулук менен токчулук болоор.

Эл оозунан

Үйгө тапшырмалар:

- 1.“Мен да эмгектенем” деген темада дилбаян жазгыла.
- 2.Жомок боюнча сүрөт тартып, мазмунун айтып бергиле.
- 3.Залкар ойлорду класста талкуулагыла.

№25 сабак КИЧИПЕЙИЛ, ЖАПАКЕЧ, ЭЛПЕК ЖАНА ЖӨНӨКӨЙ БОЛ

Сабактын максаты:

Кичипейилдикке үйрөнүшөт. Жапакечтиктин, элпектиктин маанисин түшүнүшөт. Жөнөкөй болгонго аракеттенишет.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

Кандай адамды кичипейил, жапакеч жана элпек деп атасак болот? Бул суроого жооп издеп көрөлүчү. Сезимтал, бардык нерсени айттырбай түшүнгөн инсан гана бул сапаттарды өзүндө калыптандыра алат.

Эгер сен өзүңдөн улуу адамдын тапшырган жумушун чын дилиңден жасасаң, айтканын аткарасаң, бардык кызматына даяр турсаң анда сени кичипейил, жапакеч деп атоого болот. Керкейип бой көтөрбөй, өзүңдү жогору сезбей элпек болсоң сен жөнүндө көпчүлүк адамдар жылуу пикирде болот. Сени урматташат.

Кичипейилдик сапатыңдан эч качан жазбагың. Элиң үчүн ак кызмат кылууга, алардын жеңилин жерден, оорун колдон алууга умтулгун. Ата-энеңдин берген мыкты тарбиясын пайдалангың. Алар сени менен сыймыктангыдай, мактангыдай болуп, эл алдында жүздөрү жарык болсун.

Окуучум, жөнөкөй адам болуу деген ураан да сенде калыптансын. Мектепте окуп жүргөн бир окуучу аябай шок болуп, сабагың окубай, мугалимдерин какшатып, ата-энесин тажатат. Жадап бүткөн атасы: “Уulum сен такыр адам болбойсуң,” - деп айтат. Атанын сөзүнө ушунчалык намыстанган уулу, ошол күндөн тартып өзгөрө баштайт. Сабакты эң жакшы окуп, мектепти алтын медаль менен аяктайт. Жогорку окуу жайга тапшырып, аны кызыл диплом менен бүтүрөт. Тилеген максатына жетип, министр болот. Алдында машинасы, эки кабат үйү, байлыгы бардык нерсе жетиштүү. Ошол бала бир күнү креслодо чалкалап олтуруп бир учур атасынын “Уulum, сен адам болбойсуң” деген сөзүн эстеп, машина жөнөтүп, айылдагы атасын алдырат. Атасын ордунан туруп тосуп алат. Жайгашкандан кийин атасына кайрылып: “Ата, бир убакта сиз мени адам болбойсуң деген элеңиз, мына адам болот деген ушу, бардык нерсе жетиштүү”, - дейт. Атасы уулун бир топко үнсүз тиктеп турат да: “Балам, туура сен бардык нерсеге жетишипсиң, бийлик, байлык баары бар. Эч кемчилдигиң жок. Бирок, балам, сен дагы эле адам болбопсуң”, - деп ордунан туруп чыгып кеткен экен.

Мына көрдүңбү окуучум, текеберликтин арты кандай болоорун. Сен кандай ийгиликтерге жетишпе ата-энеңдин эмгегин жадыңдан чыгарба, эң негизгиси жөнөкөй адам болушту унутпагың. Инсан деген улуу атка татыктуу болгун.

2-кадам: Мугалим окуучуларга текстти окуп берет. Маанисин түшүндүрөт.

Сен адамсыңбы?..

Бир жолоочу алыс сапарга жол тартыптыр. Агыны катуу суу кечиптир, ашуусу бийик бел ашыптыр. Аты да чарчап, өзү да чаалыгып, ичерге суусу, жээрге тамагы калбаптыр. Жүрүп олтуруп калың бир чытырман токойго кез болуптур.

Токойдун четиндеги жалгыз үйгө көзү түшөт да бир чыны суу сурап ичиш үчүн ошол үйгө багыт алат. Атынан түшүп, үн сөзсүз эле эшикти шарт ачып кирип барат. Кирсе төрдө сакалы жерге чубалган бир карыя олтуруптур. Жолоочу колун бооруна алып “Ассалоому алейкум” деп саламдашат. Бирок карыя жооп бербейт. Экинчи, үчүнчү жолу салам айтса деле жооп жок. Унчукпай тиктеп гана турат. Жолоочу ичинен аны сөз түшүнбөгөн дүлөйбү же дудукпу деп ойлоду.

-Чоң ата мен жолоочу элем. Бир ууртам суу бере алаар бекенсиз, - деп кайрылды. Дагы эле жооп жок. Ушуга корогон кайран сөз деп артына бурулуп, астанага жете берерде “Токто!” деген үндү укту. Артына бурулуп караса баягы карыя жолоочуну көздөп келатыптыр. Экөө бир саамга тиктеше түштү.

-Аксакал, эмне үчүн үч жолу салам берсем алик албадыңыз? Суу сурасам жооп бербедиңиз, акыры мен дагы адаммын го,-деди. Карыя жүзүнө тигилип туруп: “Сен адамсыңбы? Мен адам кирди деп ойлогон жокмун. Сайгактап качып кирген уй окшойт деп ойлопмун. Эй адам, эгер сен адам болсоң ыйманың кана, адамдык сапатың, кичипейилдигиң кана. Эгер адам болгонунда сырттан уруксат сурайт болчусуң. Эшикти шарт ачып кирип келбес элең. Жолоочу экенсиң суу берейин. Жолоочуга суу берген сооп болот. Эгер башка болгонунда дагы да үндөбөс элем”. - дептир.

Суроолор:

- 1.Карыя эмне үчүн уулун дагы эле адам болбосун деп айтты?
- 2.Кичипейил, элпек болуш үчүн эмне кылуу керек экен?
- 3.Жолоочу карыяга салам айтып кирди го, эмне үчүн жооп берген жок деп ойлойсуңар?

3-кадам: Залкар ойтор талкууланат.

Залкар ойтор

Жакшы адамдын досу көп,
Жакшы аттын ээси көп.

Жакшы болсоң жатык бол, ар ким жолдош башыңа, Жакшы болуп бар болсоң,
кимдер келбейт кашыңа.

Жакшы жөрөлгө – биримдикке өбөлгө.

Калк кадырына жетүү кымбат,
Урмат-сыйдан ажыроо урмат.

Кичи пейилдикке кол жалгап коюңуз.

Эл оозуна

Үйгө тапшырмалар:

1. Кичипейилдик, элпектик, жөнөкөйлүк жөнүндө өзүңөр аңгеме жазгыла.
2. Залкар ойлорду окуп, талкуулагыла.

№26 сабак
СӨЗ КӨТӨРҮМДҮҮ, ЖАЙДАРЫ,
КЕҢ ПЕЙИЛ БОЛ

Сабактын максаты:

Окуучулар сөз көтөрүмдүүлүккө үйрөнөт. Жайдары, кең пейилдик сапаттар тууралуу маалыматка ээ болушат.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

Ар иште акыл-эстүү болуу керек,

Акылдуу өз ишинен убай көрөт.

Жусун Баласагын

“Карынын сөзүн капка сал”, “Улуу уксун деп айтат”, “Атаңын айтканын алтынга алмаштырба” деген нуска сөздөр ата-бабаларыбыздан бизге чейин жетип келди. Пейли кенен, меймандос кыргыз элинин мындай нускалары четтен саналат. Өзүнүн сынын, наркын жоготпой улам кийинки муундарга мурас катары калып келет. Адамдагы сөз көтөрүмдүүлүк адамдык баркыбызды бийик деңгээлге көтөргөн жакшы сапаттардан болуп саналат. Мындай сапаттар адамды ажарлантат.

Окуучум, сен эч качан өзүңдөн улуу адамга каяша сүйлөп жаман сапатыңды көрсөтпө, алардын дилин оорутпа. Чоң адамдын назарына калба. Андан көрө сага айтылган сын пикирди терең анализдеп, туура тыянак чыгарууга үйрөн. Эрте менен үйдөн чыгып баратканда эмне иш бүтүрүү керек деп ойлон, ал эми кеч үйгө кайтканда эмне иш бүтүрдүм, кимге кандай мамиле жасадым деп бир күндүк ишиңди талда.

Кабагыңды бүркөбөй, дайыма жайдары бол. Сараң, зыкым болбой кең пейилдүүлүктү өзүңө адат кылгын. Муктаждарга жардам колуңду сунгун. Кең пейилдүүлүк менен жайдары мүнөз сенин адамдар арасындагы кадыр-баркыңды көтөрөт, досторуңдун сага болгон ишенимин ойготот.

2-кадам. Окуучулар текст менен таанышышат. Класста талкуулашат.

Өзгөргөн мүнөз

Жамийла аябай түнт, корс кыз эле. Достору менен да жакшы мамиле түзө албайт болчу. Кызынын мындай сапатына таң калышкан ата-энеси ал сапатты жоюга көп аракет жумшашты. Канчалык аракет жумшашпасын мүнөзү өзгөргөн жок.

Бирге окуган классташтары да анын мүнөзүнө түшүнүшпөй, мамиле кылуудан да чочулашчу. Эч качан күлбөгөн, пейили да тар, эч кимге эч нерсесин карматпаган кыз. Айткан тамашаны да көтөрө алчу эмес, уруша кетчү. Бир партада олтурган Кубат аны сөзгө тартууга, мамиле түзүүгө көп аракет жумшайт, башкалардын иши да жок.

Бир күнү Жамийла мектепке тагып келген апасынын алтын үзүгүн жоготуп койду. Коркконунан аябай ыйлады. Издеп, эч жерден таппаган соң класста олтуруп ыйлай баштады. Класс жетекчиси окуучулар менен сүйлөшүп, кыздын абалын түшүндүрүп чогуу издешти. Бир аз убакыт өткөн соң сырттан Кубат “таптым” деп

кыйкырды. Ошентип алтын үзүк көпчүлүктүн жардамы менен табылды. Жоготкон буюму табылганына Жамийла аябай сүйүндү, классташтарына ыраазы болду. Үйүнө баргандан соң болгон окуяны ата-энесине айтып, мындан кийин достору менен жакшы мамиле түзүүгө, кең пейил, жайдары болуп жүрүүгө сөз берди.

Суроолор:

1. Кандай адамды кең пейил деп эсептейсиң?

2. “Атанын айтканын алтынга алмаштырба” деген нусканы кандайча түшүндүң?

3. Жамийла эмне үчүн достору менен жакшы мамиледе боло албады?

4. Жамийланын мүнөзү эмне үчүн тез өзгөрдү деп ойлойсуңар?

3-кадам. Залкар ойлорду талкуулашат.

Залкар ойлор

Кең пейилдүү кемибейт, тар пейилдүү жарыбайт.

Кеп көтөрбөй жакшы болбойт,

Тер көтөрбөй күлүк болбойт.

Сөз айтпагын болбоско,

Суу куйбагын толбоско.

Сөз башы ачуу болсо,

Аягы таттуу болот.

Эл оозунан

Үйгө тапшырмалар:

1. “Өзгөргөн мүнөз” текстине жакын кыскача аңгеме жазгыла.

2. Залкар ойлордун ар бирин терең анализдегиле.

№27 сабак
СЫЛЫК, СЫЙЧЫЛ МҮНӨЗ АДАМДЫ
АЖАРЛАНТАТ

Сабактын максаты:

Сылыктыкты үйрөнүшөт. Бирөөнү сыйлоо сапаты калыптанат.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

Кыргыз эли эзелтеден эле көчмөндүү жашоого ылайыкташкан, өзгөлөрдөн айырмаланып турган ыйман-адепке тарбиялоонун жолу өсүп-өнүгүп, алар элдин каада-салтына, үрп-адатына чөгөрүлгөн. Улууну урматтоо, кичүүнү ызаттоо, аксакал адамга акаарат кылбоо, сылык, сыйчыл мүнөз болуу жана башка күнүмдүк турмушка керектүү жүрүш-туруш эрежелери ар бир коомдун жаш мүчөсүнүн акыл сезимине күн сайын сиңириле берген.

Адам турмушунда коомдун өнүгүү нугу кандай түргө келип, кандай өзөккө бурулбасын, ар убакта тарбиянын таасирдүүлөрүнөн элдик “Адеп мектеби” болуп саналган оозеки чыгармачылык кызмат өтөп келет. Бешик ыры, терме, санат-насыят, салт ырлары, жомоктор, макал, лакап, учкул сөздөр, тамсилдер, комуз күүлөрү сыяктуу улуттук маданияттын асыл байлыктары ар бир жаш жеткинчектин кулагына куюлуп, көкүрөгүнө туюлуп, анын калыптанышына өбөлгө түзөт. Элдик оозеки чыгармачылыктын асыл байлыктары кылымдап чогулган казына болсо, ар бир жаш өспүрүм туулгандан ошол көөнөрбөс байлыктын көркөм дүйнөсүн аралап, жандүйнөсү үчүн күлазык чогултууга көмөктөшүү ар бир ата-эненин ыйык парзы. Ар бир ата-эне өз балдарына: “Бирөөнүн башына келген жакшылыгына жан дүйнөң менен ыраазы болуп, анын ийгилигин ичиңден тең бөлүшүп турсаң бул сенин пейилиңдин кеңдиги. Жаныңдагы адамдын бактысына көз артпаста, кандай учур болсо да өз жардамыңды аябай жүр. Жакын адамыңдын кайгысын тең бөлүшсөң, ал азаят, андай жамандык сенден да алыс болот, кубанычың тең бөлүшсөң ал сага да жугат. Улууну улуудай, кичүүнү кичүүдөй сыйлап, айкөл, боорукер, сылык болгула, садагаларым”, - деп айтышса керек.

Урматтуу окуучулар, “Кичинекей ханзаада” деген жомок эсиңерде болсо керек. Ал жомокту окуудан эч качан тажабоо керек. Жомок болгону менен камтыган окуялары сени жакшы адам кылып тарбиялаары талашсыз. Ошол жомоктогу кичинекей канзааданын түлкү менен сүйлөшкөнүн эсибизге салалычы.

-Түлкү, түлкү, кел экөөбүз ойнойбуз, - деди кичинекей ханзаада, - болбосо көңүлүм чөгүп, абдан зеригип кеттим.

-Жок, жо-ок, балакай, мен сени менен ойной албаймын. Анткени, сен мени өзүңө үйүр алдырган эмессиң да.

-Ой, кечирип койчу, - деди кичинекей канзаада, анан азга ойлонуп туруп, - а үйүр алуу деген эмне? - деди таңдана.

-Сен али билбесең керек, балакай, ал деген - ынактык, бизди бири-бирибизге жакындаткан ысык мамиле. Болбосо, сен мен үчүн жүз миңдеген балдардын бирөө болсоң, мен сага тоо-ташты аралап жүргөн миң сандаган түлкүлөрдүн бири катары

эле сезилемин. Ал эми экөөбүз үйүр алышып кетсек, бир-бирибизге ынактыгыбыз артып, бирибизсиз бирибиз жашай албоочудай эңсешип, жүрөгүбүздөн чыккан эң аруу, эң ыйык сезимдерди бир-бирбизге арнашат элек.

-Менин бир түп роза гүлүм бар эле, менимче ал экөөбүз ынак болсок керек...

...Түлкүнүн осуятын ойлоп көрсөк:

-Мына менин купуя сырым, жүрөк менен туйганды көз менен туя албайсың. Роза гүлүңдүн сага кымбат сезилгени – ал үчүн сен бүт жан дүйнөңдү арнап койгонсуң, роза үчүн жоопкер өзүң экендигиңди эсиңден чыгарба, балакай.

-Ооба, мен розам үчүн жоопкермин, жоопкермин, - деди кичинекей ханзаада ушул сөздү унутпаш үчүн улам-улам кайталап.

Биз дагы ушул ханзаададай жакшы үмүт менен сыпаалыкка үйрөнсөк. Сылыктыгыбыздан жазбай элибизде айтылып жүргөн “Сиз деген сылык сөз, сен деген сенек сөз” деген макалды жадыбызда бекем сактасак.

2-кадам: Окуучулар ролдоштуруп окушат.

Ата менен бала

Баласы: Ата, мага жомок айтып берчи?

Атасы: Сиздин жомок уккунуз келип калган гоээ?

Баласы: Ооба, айтсаң эми.

Атасы: Жомогум түгөнүп калды.

Баласы: Анда сен ат болчу, экөөбүз ойнлойлу.

Атасы: Балам, убактым жок.

Баласы: Эмне үчүн убактың жок?

Атасы: Анын сага тиешеси жок, андан көрө машинаңды сындырбай ойногун.

Баласы: Ата, мага карышкыр менен эчкижөнүндөгү жомогунду айтып берчи.

Атасы: Балам, колум бош эмес, көрүп турасыңго...

Баласы: Кана?

Атасы: Аны сага түшүндүрүп олтурууга убактым жок.

Баласы: Эмне үчүн?

Атасы: Жумушум көп. Балам жатып эс алчы. Анан балам, сиз дегенге үйрөнчү.

Бала томсоро түштү. Ал эриккенинен атасы менен ат болуп ойногусу келген эле. Бирок ал анча деле эриккен эмес, атасын кечке сагынганынан ошентип сезилген. А атасы болсо убактысы жок, баласы менен ат болуп ойногонго колу түк бошбойт. Же эмне атасы сенсиреген сөз үчүн таарындыбы? Бала ошону да ойлоду.

Суроолор:

1. Сылыктык дегенди кандайча түшүнөсүң?

2. Сыйчыл мүнөз адам деп кандай адамды айтабыз?

3. Ата менен баланын сүйлөшүүсүнөн эмнени байкадың?

3-кадам: Залкар ойлор талкууланат.

Залкар ойлор

Сылыктыктын белгиси алыш-бериш.

Сыйга – сый, сыр аякка – бал.

Сыйдын чеги болбойт.

Сыйлаганды билбеген сыйпалаган көрсокур.

Сыйлашпаган тууганың, сыр айтпагандушмандай.

Эл оозунан

Үйгө тапшырмалар:

1. Ата менен баланын ортосундагы диалогду ролдоштуруп аткаргыла.
2. Залкар ойлорду анализдегиле.

№28 сабак

КЕК ЖАНА КЕКЧИЛДИК

Сабактын максаты:

Кекчилидик жаман сапат экендигин түшүнүшөт. Кечиримдүү болууга үйрөнүшөт.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

Элибиз илгертеден эле айкөлдүк, жоомарттык, кең пейилдүүлүк сапаттарды кан-жанына сиңирип келген. Бирөөдөн өч алуу, кекчилдик өңдүү терс сапаттарды өздөрүнөн алыс тутуп жактыра беришпеген. “Алдыңа келсе жети атаңдын кунун кеч”, “Бирөө бир жаагыңа урса, анда, экинчи жаагыңды тосуп бер”, “Кекчил болбо, эпчил бол” деген нуска сөздөрдү кийинки урпактарга таберик катары калтырып келишкен. Биз ата-бабаларыбыздан калган мурас кептерди өз турмушубузда татыктуу пайдаланалы, адамдык мыкты сапаттарды өзүбүздө калыптандыралы. Айкөл, кең пейил, аруу дилдүү таза инсан болуп жетилели.

Жаман мамиле жасап башка бирөөнү өзүңө кекентип, душман кылып албагын. Баарын өзүңдөй көрө бербей, эл оозундагы “Ар кимде бар бир кыял, ал кыялды ким тыяр” деген сөз эсинде болсун. Бирөө менен мамиле түзүп, алакада болууда өтө кылдаттыкка үйрөн, алардын дилин оорутпа. Болбосо өзүңө жараша жооп алып калышың мүмкүн. Мындай окуяны “Сөөлжан менен үлүл” деген тексттен байкасаң болот.

Үлүл менен сөөлжан бир күнү жолугушуп калышты. Алар бирин-бири көрүп таң калып турушту.

-Эй, Үлүл, сенин үйүң кайда? – деп сурады Сөөлжан Үлүлдөн.

-Менин үйүмбү? Үйүм мына, - деди үлүл үстүндөгү кабыгын көрсөтүп.

-А шапкең канакей? – деди анан Сөөлжан кайта суроо берип.

-Шапкем да мынакей, - деди ага Үлүл, дагы да кабыгын көрсөтүп. Сөөлжан Үлүлдү бул үчүн шылдыңдап күлдү.

Ошондо Үлүл Сөөлжанга минтти:

-А сенин башың кайда?

-Менин башымбы? Башым мынакей, - деди өзүнүн жиптей чубалган бир учун өйдө көтөрүп.

-А куйругуңчу? Ал кайда? – деди Үлүл Сөөлжанга таң калганы басылбай.

-Куйругум да мынакей, - деди анда Сөөлжан дагы бир жак учун көтөрүп. Анын бул сөзүн угуп, Үлүл мага кезек келди дегенсип, Сөөлжанды шылдыңдап аябай күлдү...

Мына көрдүңбү, окуучум бири-бирине өчөшүп, кек алуу максатындагы окуяны. Сенде дагы ушундай окуялар кайталанбасын.

2-кадам: Таркатылган тексттер менен иштешет.

Жыландын казынасы

Кадимки заманда эки ага-ини жашаган экен. Агасы бай жана ичи тар экен, иниси болсо жөнөкөй жана адилет экен. Инисинин азыраак жери жана бир уйу болуп, бала-чакасы менен тынч турмуш кечирет экен. Агасы болсо өз байлыгынан кызганып, үйлөнбөгөн да экен.

Бир күнү инисинин аялы уйун эми саап болгондо, баласы ыйлап калат. Шашылып баласына жүгүрөт. Баланы соороткон соң сүт саалган челекке карап жүгүрөт. Көргөн көзүнө ишенбейт, челектеги сүттү бир чоң жылан ичип жаткан экен.

Жакын арада иштеп жаткан күйөөсү жыланды көрүп, аялына жакындашпа деп ишара кылат. Бираздан кийин жылан сүттү ичип өз жолуна түшөт. Дыйкан аял челекти алыш үчүн барса, челектин түбүндө алтын теңге жатыптыр. Алар ар күнү уйду саап ошол жерге челекти калтыра турган болушат. Жылан дагы ар күнү чыгып сүттү ичип, челектин түбүнө алтын теңге калтыра берет. Дыйкан аста-секин байып кетет. Агасы аны көрө албайт. Ачкөздүк балээси уйкусун качырат, инисин алдап бул сырдын түбүнө жетет.

Күндөрдүн биринде дыйкандын аялы уйду саап, челек толо сүттү жыландын алдына коет. Муну пайлап турган агасы сураныч менен аларды узагыраак жерге бир ишке жумшап жиберет. Өзү болсо курч балтаны алып жыланды пайлап турат. Жылан ар күндөгүдөй беймарал сүттү иче баштайт. Агасы убакытты пайлап туруп, жыланды балта менен чаап жиберет, жылан болсо байды чагып өлтүрүп, кыркылган бир карыш куйругун таштап, өз жолуна түшөт.

Дыйкан үйгө кайткандан кийин, агасынын өлүп жатканын жана бир карыш куйрукту көрүп болгон окуяны түшүнөт. Ыйлап-ыйлап агасын жерге жашырат.

Арадан ай өтсө да жыландан дарек болбоптур. Дыйкан жылан жашаган жарга барып:

-Эй, жылан! Сен менен дос элек го, сенин алтының дагы керек эмес, сага сүт толо челек жана биз дагы муктажбыз, - дептир.

Ичкериден үн чыгарып:

-Эй, инсан! Сен ак көңүл, жөнөкөйсүң, сен берген сүтүнө, мен болсо берген алтыныма ыраазы бололу. Сенде агаңдын күйүтү, менде болсо куйругумдун кеги бар. Сага душмандыгым жок. Агаңдын ачкөздүгү түбүнө жетти жана биздин достугубузга чекит койду.

Ачкөздүк канча-канча инсандардын башына жетпеди, канча-канча адамдарды жок кылды. Бири-бирине өчөштүрүп, кекчилдикти пайда кылды.

Суруолор:

- 1.Кекчилдик дегенди кандайча түшүндүң?
- 2.Сөөлжан менен Үлүлдүн окуясынан эмнени түшүндүңөр?
- 3.Эки бир туугандын мамилеси эмне үчүн эки түрдүү?
- 4.Жыланды өзүнүн кегин алды деп айтууга болобу?

3-кадам: Залкар ойлор талкууланат.

Залкар ойлор

Адам алсызы урушчаак, акылдуу киши тырышчаак.

Адам болуу арзан, адамды билүү кымбат.

Байкабай туруп баспа, билбей туруп шашпа.

Башканын айыбын көрбөстөн, өзүңдү оңдо.

Кекейгенге кекенбе.

Жандүйнөнүн тазалыгы ченемсиз байлык.

Эл оозунан

Үйгө тапшырмалар:

1. "Кекчил болбойм!" деген темада дилбаян жазгыла.
2. Жомоктун мазмунун талкуулагыла, өзүңөр дагы кекчилдик жөнүндө көркөм чыгарма жаратып көргүлө.
3. Залкар ойлорду талкуулагыла.

№29 сабак ӨЗҮМЧҮЛДҮК, КАЙДЫГЕРЛИК

Сабактын максаты:

Өзүмчүлдүк жаман сапат экендигин түшүнөт. Кайдыгерлик тууралуу маалыматка ээ болот.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

*Калкым, калкым дебесе,
Калктын камын жебесе,
Эр жигитте не пайда.*

Элден

Өз көмөчүнө күл тартып, өз кызыкчылыгын ойлогон адамды өзүмчүл деп атайбыз. Андай адам баардыгынан өз кызыкчылыгын жогору коет. “Өзүм аман болоюн, өзгөлөр эмне болсо, ошо болсун” деген ураан менен гана жашайт. Өңгөлөрдүн кызыкчылыгына кайдыгер мамиле кылат.

Кайдыгерлик – бул адам сапатынын терс көрүнүшү. Кайдыгер адамда өңгөгө үлгү болоорлук сапаттардын белгилери жокко эсе. Андай адамдарда бирөөгө боор ооруу, кубанычына ортоктош, кайгысын тең бөлүшүү деген изги сапаттар сезимден жат болору талашсыз. Анын табиятына жалаң гана “Мен” деген жаңырык мүнөздүү. Баарын мен жасадым, баары мен үчүн деп, акчанын, байлыктын кулу болуп ган жашайт. Өзүнүн ырыскысын башкалар менен бөлүшүүнү каалабайт. Демек, окуучум мындай адамдан кандай жакшы жөрөлгө алууга болот?

Сенде ушундай жамандалган сапаттын уялашына эч качан жол бербей. Өзүңдүн кызыкчылыгыңдан өзгөнүкүн жогору кой, досторуңан, класшташтарыңан жардам колун аяба. Аларга кайрымдуу бол, жардам бер. Эне уулу эмес эл уулу бол. Кадырлуу калктын батасын ал. “Бата менен эл көгөрөт, жамгыр менен жер көгөрөт” деген макалды эсиңе ал. Эң негизгиси кайдыгерликтен алыс бол.

2-кадам: Окуучуларга 2 топко бөлүнүп текст таркатылат. Топто талкуулашат. Презентацияга чыгышат.

1-топко:

Дыйкандын тартуусу

Кадимки замандарда өтө жоомарт, адил увазир болгон экен. Бирөөдөн тартуу келсе бардыгына барабар бөлүп берчү экен. Өзүнүн кызыкчылыгынан башкалардыкын жогору койчу. Күндөрдүн биринде бир багбан ага таң эрте менен үч бадырың алып келиптир. Увазир үч бадырыңды тең биринин артынан бирин жалгыз өзү жеп коюптур дагы, аларды алып келген багбанга миң динар тартуу сыйын бериптир. Андан соң увазир өз багына эс алууга чыккан учурда, андан бир кызматчысы сураптыр:

-Таксыр, эмне үчүн сиз бадырыңдын үчөөнү тең өзүңүз жеп койдунуз, деги эле мындай адатыңыз жок эле го?

Адил увазир мыйыгынан жылмая жумшак гана жооп айтыптыр:

-Бадыраңдар ачуу экен. Башкаларга дагы берчү болсом, анын ачуулугуна чыдай алышпай дыйканга жаман сөз айтып жиберешет. Натыйжада карапайым дыйкандын дили ууланып калат. Мен өзүмдөн мурда өзгөнү ойлодум.

2-топко:

Өзүмчүлдүктүн кесепети

Байыркы заманда бир залим, өзүмчүл, тилазар соодагер бай бар эле. Кембагал бечараларга зулумдук менен жабыр көрсөтүп, алардын базарга алып келген отундарын арзыбаган наркка сатып алаар эле дагы өзү болсо кайра аны кымбат баада пул кылуучу. Кембагал бечаралар бул отун соодагеринин дартынан көптөгөн азаптарды чегишти, анын аларга көрсөткөн азаптарынан баштары маң болушту.

Күндөрдүн биринде залим соодагер бир бечара дервиштин отунун зордук менен тартып алды. Ага жарым баа менен пул төлөдү. Дервиштин көңүлү азар тартты, бирок эмне ылаажы кыла алмак эле? Байды кармап-шилеп кетүүгө мажбур болду. Бул окуяны көрүп турган бир билимдүү адам байга карап:

-Сен кембагал бечараларга жапаа чектирип жабыр көрсөтпө. Карып көңүлдөрүн оорутпа. Жетимдердин көзүнөн кандуу жаш агызба. Бул жарабаган ишинден кайткын, - деп ар түрдүү насаатын айтса дагы, ачкөз бай аны кабыл албады. Бул окуядан көп убакыт өтпөй, бир түнү байдын отунканасына от түштү. Эртеси күнү эртелеп бай жакындарына:

-Отункана менен үйүмө бул от каерден түшкөнүн биле албай айраңмын, - деп сүйлөп олтурган эле, баягы насаат айткан билимдүү адам булардын жанына басып келип калды.

-Айраң-таң калбай эле кой, сенин өзүмчүлдүгүң, кайдыгерлигиң, зулумдук менен салган жабырыңа таңданган бечара кембагалдардын карегинен чыккан от сенин отунканаң менен үй-жайыңды күйгүзүп күл кылды, - деп жооп берди.

Суроолор:

- 1.Кайдыгерлик дегенди кандайча түшүндүң?
- 2.Досторуңун ичинде өзүмчүл, кайдыгерлери барбы?
- 3.Увазир эмне үчүн бадырыңдарды өзү жеп койду?
- 4.Өзүмчүл байдын короосуна эмне үчүн от түштү деп ойлойсуңар?

3-кадам: Залкар ойлор талкууланат.

Залкар ойлор

Эр энеден туулат, элге кызмат кылат.

Өз камын ойлогон өспөйт, эл камынойлогон көктөйт.

Өз көмөчүңө күл тартпагын.

Өзүңдү өзүң мактаба, сени эл мактасын.

Кайыры жок байдан кач,

Панаасы жок сайдан кач.

Эл оозунан

Үйгө тапшырмалар:

1. “Өзүмчүл адам – өспөйт ” деген темада дилбаян жазгыла.
2. Жомоктордун маанисин талкуулагыла.
3. Залкар ойлорду талкуулагыла.

№30 сабак УШАКЧЫЛЫК, ЧАГЫМЧЫЛЫК

Сабактын максаты:

Окуучулар ушакчылык, чагымчылык жаман сапат экендигин билишет. Мындай сапаттардан алыс болууга аракеттенишет.

Сабактын жабдылышы:

Мугалимдин баяндамасы, залкар ойлор жазылган ватмандар ж.б.

Сабактын жүрүшү:

1-кадам: Мугалимдин баяндамасы.

Ушакчылык – бул эң жамандалган сапаттардын бири болуп саналат. Элибизде сөз бар эмеспи “Эки үйдү эриктирбеген, бир үйдү бириктирбеген” деген сыяктуу. Бул ушакчыларга тиешелүү макал. Ушакчы адам бирөөдөн уккан сөздү экинчиге жеткирип, анын сөзүн кайра башкага жеткирип турат. Ага адат болуп калган жумуш. Элибиз бекеринен “Ушакчыдан безе кач”, “Айткан ушакчы эмес, айтып барган ушакчы”, “Ушакчыда уят болбойт” деген сөздөрдү айтышпаса керек. Булардын ар биринде чындык бар, ушакчылар уят-сыйытты жыйыштырып коюшат. Күнүмдүк турмушубузда ушакчылардын кесепетинен жакын достор, жубайлар ажырашып ынтымак бузулганын да учуратып жүрөбүз. Айтылган ушакка ишенип, артынан сүрүштүрүү туура эмес. Анткени, ушактын түбү жок болуп чыгат.

Ал эми чагымчылык – ушакты жеткирген соң улантылат. Чагымчы ошол ушактын негизинде эки адамды бири-бирине кайрап, ортого от жакканга, араны алыстатканга аракет жасайт. Бул дагы эң ыплас сапаттардан болуп саналат. Сыйкырчы канча жыл аракет кылып буза албаган нерсени, чагымчы бирпаста бүлүндүрүп жиберет. Ушунчалык жийиркеничтүү, кечирилгис чоң күнөө.

Албетте, окуучум, бул сапаттардан арылууга, алыс качууга мүмкүнчүлүгүбүз бар. Эң орчундуусу сага ишенип айткан, бирөөнүн сырын башка адамга жеткирбеш керек. Сыр сактай билгенге үйрөнөлү. Эки адамды бири-бирине жамандап, кайраштыруудан оолак бололу. Бирөөнүн айтып келген ушагын укпайлы, чагымына ишенбейли. Ар бир ишти талдап, ойлонуп туруп анан жасайлы.

2-кадам: Мугалим окуучуларды текст менен тааныштырат. Жалпы класста талкуулашат.

Чагымчынын жазасы

Байыркы заманда акимдерден бири ууга чыгып, аны менен чогуу ууга чыккандар бир жерге келип өргүштү. Бардыгы тең өз иши менен алек болгон кезде аким өз ат багарын жанына чакырып:

-Сени менен бирге ат чабууну көптөн бери арзуу кыламын, кимибиздин атыбыз учкаяктыгын билүүнү каалаймын, - деди.

Атбагар макул болуп, атына минип экөө чаап жөнөдү. Аң уулаган жерден көп эле алыстап узакка кетишти. Аким атынын башын тартып, атбагарга токтоого буйрук берди, анан аны жанына олтургузуп:

-Эй, атбагарым, көңүлүмө келген бир пикирди айтмакчы болуп, сени менен бирге ушул жерге чейин чаап келдим. Көпчүлүктүн ичинен сага ишенгенимден, сырымды бир гана сага баян кыламын, этият болгун, эч ким сезбесин, - деди.

Атбагар ага таазим кылып:

-Сиз канчалык мага ишенген болсоңуз, сырыңызды дагы ошончолук даражада эч кимге ашкере кылбаймын. Эч ким эч нерсе билбейт, - деп акимге убада берди.

Аким атбагардын сөзүнө курсант болуп, көңүлүндөгү түпөйүл сырды ага ачык айтты:

-Инимдин ушул азыркы учурдагы жасап жаткан аракеттеринен күмөндөнүп калдым, мени өлтүрмөкчү болуп жатса керек. Ошол себептүү мен инимди жок кылмакчымын. Сен менин жанымдан алыстабай мени күзөтүп жүргүн.

Атбагар акимдин бул купуя сырын сактоого, акимдин өзүн дайыма көзөмөлгө алып күзөтүүгө убада берип, касам ичти. Аким аңчылыктан кайтып өз сарайына кирери менен эле атбагар бапасыздык кылып, кыянат көчөсүнө кадам койду. Убакыт таап акимдин инисине укандарын түгөлдөй баян кылды. Акимдин иниси бул чагымчы атбагардан курсант болуп, ага насыя тартуулар менен убадаларын айтты.

Акимдин иниси жакшы амал менен өзүн асыроочу. Арадан көп убакыт өтпөй, аким дүйнөдөн кайтты. Анын ордуна иниси аким болду. Ал тезинен атбагарды дарга асууга буйрук берди. Чагымчы атбагар өзүнүн жасаган кызматын сүйлөп, көп жолу жалынып-жалбарса дагы жаңы аким ага кулак салбай:

-Сырды ашкере кылуудан, чагымчылыктан өткөн жаман күнөө жок. Агам сага ишенип сырын айтты, сен кыянаттык кылып, анын сырын ашкере кылдың, мага келип чагым салдың. Агама бапаа кылбаган адам, мага бапаа кылмак беле? Мына эми чагымчылыгыңдын жазасын тартып, “сыйын” көр! – деп дарга астырды.

Суроолор:

1. Ушакчылык сапатты кантип жоюуга болот?
2. Турмушта чагымчы адамды учураттыңбы?
3. Акимдин сырын атбагар эмне үчүн сактай албады?
4. Өлүмдөн калышына себепкер болгон атбагарды эмне үчүн дарга астырды?

3-кадам: Залкар ойлор талкууланат.

Залкар ойлор

Чагым – өлтүрөт, мактоо – жеткирет.

Ушакчыны жолотпогун жаныңа,
Сырыңды жайып салат баарына.

Ушак-айың кеп уксаң, көңүлүңдү аздырба.

Ушакчыны узатпайт,
Элдер аны тузактайт.

Ушактын түбү жок.

Ушакчынын оозу тынбайт.

Эл оозунан

Үйгө тапшырмалар:

1. “Ушакчы” деген темада көркөм чыгарма жараткыла.

2.Залкар ойторду талкуулагыла.

3.Ушакчылык, чагымчылык сапаттардан арылуунун жол-жобосун иштеп чыккыла.